

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра
Довженка

Кафедра теорії і методики

початкової освіти

Магістерська робота

**ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
СВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

Виконала:

Здобувач: Ворона Жанна Юріївна

Початкова освіта

Науковий керівник

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії і методики
початкової освіти
В.Ф. Решетняк

Консультант:

Допущено до захисту
«___» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри

(підпис) (ініціали, прізвище)
Дата захисту: «___» _____ 20__ р.
Національна оцінка

Кількість балів: _____ Оцінка
ECTS _____

Підписи членів комісії:

Глухів 2023 р.
ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	10
1.1. Формування національної свідомості учнів початкової школи як психолого-педагогічна проблема	10
1.2. Проблеми формування національної свідомості учнів початкової школи.....	19
1.3. Місце виховного ідеалу в системі формування національної свідомості учнів початкової школи.....	36
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	46
2.1. Програма дослідження процесу використання виховного ідеалу в формуванні національної свідомості учнів початкової школи в практиці НУШ.....	46
2.2. Стан використання виховного ідеалу в формуванні національної свідомості учнів початкової школи в практиці НУШ	50
2.3. Методичні рекомендації вчителям з використання виховного ідеалу в формуванні національної свідомості учнів початкової школи в практиці НУШ	58
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стан сучасного суспільного життя країни – це функціонування України в умовах страшної кривавої загарбницької війни, розв’язаної росією. Низка соціально-гуманітарних досліджень щодо чинників і факторів утворення такої ситуації зосередженні на аналізі стану сформованості в українських громадян національно-патріотичних рис. Очевидно, що наявні проблеми в цій царині є тими передумовами часткового характеру які дали країні-агресору підстави для впевненості, що Україна «за три дні» буде завойована. Такий стан речей окреслює проблему щодо відповідності рівня сформованості національної свідомості українців таким нагальним соціально-економічним і військово-політичним викликам як особливості військового часу і переходу нашої країни від парадигми «вижити і вистояти» до парадигми «жити і відновитись».

У цьому зв’язку перед Україною постає низка непростих ментальних, духовних, світоглядних проблем, зокрема – формування реального громадянського суспільства. Без високого рівня національної свідомості кожного досягнення цієї мети є неможливим.

У цьому контексті Національне виховання розглядається на державному рівні як головний пріоритетний освітній складник (Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про загальну середню освіту», Національна доктрина розвитку освіти, Концепція педагогічної освіти, Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (Наказ № 527 МОН України) тощо).

З огляду на зазначене вище постає нагальним практичне завдання щодо формування у здобувачів освіти національних ціннісних орієнтирів на особистісному рівні, що вимагає цілеспрямованого створення умов для

розвитку національної свідомості та самосвідомості особистості кожного з них, починаючи з молодшого шкільного віку. Потужний потенціал для сприйняття й усвідомлення учнями комплексу національних цінностей має сприяти активне застосування в освітній практиці історично-культурного досвіду української нації в гармонічному поєднанні з конкретними реальними прикладами. Тож стратегічне соціальне замовлення на залучення дітей до глибоких пластів національної культури й духовності початкова школа школа має розв'язуватись із оперттям на актуальний виховний ідеал сьогоденної України, зокрема на приклад військової доблесті конкретних особистостей, громадянської і національної свідомості представників волонтерського руху та інших соціальних сфер активного протистояння російській агресії.

Проблемам національної свідомості особистості присвячено цілий спектр наукових досліджень. Методологічною їх основою стали праці К. Юнга, Е. Ренана, Г. Тарда, Е. Сміта.

Питання українського національного менталітету висвітлювали в своїх працях М. Грушевський, М. Максимович, О. Потебня, Г. Сковорода, П. Чубинський, П. Юркевич. На особливостях розвитку національної свідомості та самосвідомості учнів акцентували увагу такі вітчизняні педагоги, як Г. Ващенко, О. Дорошкевич, О. Духнович, П. Куліш, С. Русова, К. Ушинський. У контексті нашого дослідження є важливим науковий доробок І. Дзюби, В. Дончика, М. Євтуха, М. Стельмаховича, Д. Тхоржевського та ін. у сфері розвитку теорії формування національної свідомості громадян України.

Окремі аспекти розвитку української національної свідомості (філософські, історичні, політологічні, соціально-психологічні) представлені у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема В. Андрущенка, В. Антоненка, Дж. Армстронга, В. Бабкіна, О. Бабкіної, В. Горбатенка, А. Бичко, В. Буцєвицького, Е. Вільсона, Б. Гаврилишина, Е. Гелнера,

Г. Грабовича, О. Забужко, Д. Міллера, Ф. Рудича, Е. Сміта, І. Усенка, В. Храмової, В. Шевченка, Т. Кузьо, М. Кеннеді, М. Шульги, Р. Шпорлюка, О. Шморгуна, І. Кресіної.

Різні сфери і прояви, форми взаємодії суб'єктів і об'єктів державотворення, розвиток окремих складових української національної свідомості стали предметом наукового аналізу в працях О. Бабкіної, М. Вівчарика, С. Вовканича, М. Кармазіної, О. Картунова, В. Кременя, І. Кураса, С. Кримського, О. Маруховської, В. Полохала, В. Смолія.

Своєю чергою, науковцями (О. Батухтіна, О. Вишневський, Г. Гуменюк, Г. Кловак, В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук, М. Стельмахович, Л. Ходанич) досліджено різні сегменти стимулювання розвитку національної свідомості особистості, передусім, з позиції культурологічного підходу. Аналіз окремих сегментів наукового дискурсу в межах нашої проблеми дозволяє стверджувати, що концептуально-стратегічним ядром процесу формування національної свідомості та самосвідомості здобувачів освіти є вчення про націю як форму збереження національної самоідентифікації та історичної пам'яті, засіб історичного поступу саморефлексії нації, а методологічне підґрунтя вивчення проблеми цілеспрямованого педагогічного супроводу розвитку національної свідомості молодшого школяра – це гармонійне поєднання системного, культурологічного й особистісно орієнтованих підходів.

Значною мірою розв'язанню окресленої проблеми сприятимуть дослідження В. Борисова, О. Вишневського, Г. Філіпчука. Слід зазначити, що окремі її аспекти висвітлено У. Нетавровою, Л. Ходанич та ін. (особливості формування національної свідомості на уроках української літератури), А. Терещук (особливості застосування національно орієнтованого компонента в перебігу позакласної роботи в школі), Л. Паламарчук (принципи і способи висвітлення українського етносу) тощо.

Визначена наукова проблема є мультивекторною і вимагає системного розв'язання на філософському, теоретичному й технологічному рівнях з урахуванням психо-фізіологічних особливостей учнів початкової школи. Ключовим її аспектом є висвітлення комплексу умов опанування молодшими школярами цінностей національної культури і їх трансформації в особистісні.

Аналіз низки наукових першоджерел свідчить, що розвиток національної свідомості особистості достатньо досліджена в загальному контексті, що має слугувати концепуально-стратегічними основами в дослідженні теоретичного і прикладного супроводу актуального сегмента проблеми щодо формування означеної характеристики молодших школярів у реаліях українсько-російської війни і післявоєнної України.

Отже, актуальність проблеми, її суспільна значущість, необхідність розв'язання проблем забезпечення національної і глобальної безпеки на рівні творення патріотично-ціннісних орієнтирів особистості зумовили вибір теми дослідження: **«Виховний ідеал як чинник формування національної свідомості учнів початкової школи (на прикладі конотопчан, героїв українсько-російської війни)»**.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні, розробленні й експериментальній перевірці ефективності застосування методичного супроводу використання виховного ідеалу як чинника формування національної свідомості учнів початкової школи (на прикладі конотопчан, героїв українсько-російської війни).

Об'єкт дослідження – освітній процес учнів початкової школи в закладах повної загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – використання виховного ідеалу як чинника формування національної свідомості учнів початкової школи (на прикладі конотопчан, героїв українсько-російської війни).

Відповідно до мети дослідження сформульовано основні **завдання**:

Провести аналіз формування національної свідомості учнів початкової школи як психолого-педагогічну проблему.

1. Обґрунтувати сутнісну характеристику, структуру національної свідомості учнів початкової школи й визначити критерії, показники й рівні сформованості досліджуваної якості.

2. Розробити методичний супровід використання виховного ідеалу як чинника щодо формування національної свідомості учнів початкової школи (на прикладі козотопчан, героїв українсько-російської війни).

3. Укласти методичні рекомендації вчителям початкової школи з використання виховного ідеалу в формуванні національної свідомості молодших школярів у практиці НУШ.

Розв'язанню визначених завдань і досягненню окресленої мети буде сприяти застосування комплексу **методів дослідження**:

– *теоретичних*: аналіз філософської, психолого-педагогічної й методичної літератури для вивчення концептуальних положень, базових понять і категорій дослідження, що вможливилює обґрунтування його засадничих положень; *вивчення* навчальних планів, освітньо-професійних програм, підручників, навчально-методичних комплексів, актуальних сайтів ЗЗСО для теоретичного обґрунтування місця й змісту національної свідомості як складника особистісного розвитку учнів початкової школи; *методи абстрагування, конкретизації й узагальнення* теоретичних положень у працях вітчизняних учених і практиків із метою визначення поняттєвого апарату дослідження; *порівняльно-зіставний метод* для вивчення вітчизняного досвіду й виокремлення основних практичних тенденцій щодо формування національної свідомості учнів початкової школи; *метод моделювання* для розроблення

моделі методики формування досліджуваної якості учнів початкової школи; *метод систематизації та узагальнення* для констатації результатів дослідно-експериментальної роботи, формулювання висновків;

– *емпіричних*: анкетування, опитування, бесіда, пряме і непряме спостереження, тестування; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) – для вивчення процесу формування досліджуваної здатності й перевірки ефективності застосування розробленої методики в освітній процес початкової школи;

– *математичної статистики*: непараметричні методи для опрацювання результатів педагогічного експерименту.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягатиме в тому, що *вперше*:

— розроблено й обґрунтовано *авторський методичний супровід використання виховного ідеалу як чинника щодо формування національної свідомості учнів початкової школи (на прикладі конотопчан, героїв українсько-російської війни)*;

— змодельовано структурно-функціональний конструкт *авторського методичного супроводу використання виховного ідеалу як чинника щодо формування національної свідомості учнів початкової школи (на прикладі конотопчан, героїв українсько-російської війни)*;

— уточнено і конкретизовано формулювання *ключових понять дослідження*;

— визначено *структуру досліджуваного явища* як єдність низки компонентів, що перебувають у динамічному взаємозв'язку і утворюють систему національно орієнтованих особистісних характеристик учнів початкової школи;

— визначено *психолого-педагогічні умови використання виховного*

ідеалу щодо формування національної свідомості учнів початкової школи (на прикладі конотопчан, героїв українсько-російської війни).

Практичне значення дослідження полягає в удосконаленні змісту нормативного й інваріантного складника освітньої програми підготовки молодших школярів; в розробленні практичних рекомендацій «*Формування національної свідомості учнів початкової школи на прикладі конотопчан, героїв українсько-російської війни*».

Матеріали дослідження, його положення й висновки в перспективі можуть бути використані для подальшого вдосконалення теоретичних і методичних основ цілеспрямованого національно-патріотичного виховання особистості учнів початкової школи в освітньому процесі.

Структура магістерського дослідження обумовлена логікою дослідження, його завданнями і складається зі вступу, 2 розділів, висновків, списку використаних джерел, що включає 107 найменувань та додатків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 87 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Формування національної свідомості учнів початкової школи як психолого-педагогічна проблема

Сьогодні, коли наша країна в умовах жорстокої та кривавої російсько-української війни виборює право на незалежність, свободу та відроджує історичну пам'ять народу постає нагальним питання про формування справжнього громадянського суспільства особливо у повоєнний час відновлення та відбудови. Таке розуміння реалій зумовлює фокусування дослідницької уваги теоретиків і практиків гуманітарної сфери у бік модернізації, модифікації вітчизняної системи щодо виховання та розвитку особистості, зокрема у частині формування національно-свідомого громадянина України.

У цьому контексті «національне виховання» у площині державної політики є пріоритетним освітнім складником підготовки здобувачів освіти на всіх рівнях підготовки (Закон України «Про освіту» **«Про вищу освіту»**, **«Про загальну середню освіту»**., **Концепція педагогічної освіти**, **Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (Наказ № 527 МОН України) [3]. тощо).**

Своєю чергою, мета та шляхи реалізації ідеї національного виховання знайшли своє продовження й деталізуються в програмі «Освіта», в «Концепції середньої загальноосвітньої школи України», «Концепції школи нової генерації – української національної школи-родини», «Концепції безперервної системи національного виховання», «Національній доктрині розвитку освіти України».

Проте варто зазначити, що до сьогодні вітчизняна освіта не мала переконливого досвіду щодо ефективної реалізації виховання національної свідомості як складника системи патріотичних властивостей особистості. Зокрема, в недалекому минулому поняття «національний», «національно-патріотичне виховання» сприймалося винятково в етнонародному вимірі.

Поряд із цим, маємо відзначити, що в останні десятиліття було розроблено низку національно зорієнтованих концепцій, а саме: Концепція національної системи виховання (1996); Концепція національно-патріотичного виховання (2009); Концепція Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр.; Концепція громадянської освіти та виховання в Україні (2012) тощо.

Проте, жоден із вище зазначених нормативних актів не трансформувався в конкретні кроки реалізації задекларованих в них положень в площині зміни векторів розвитку країни і, відповідно, напрямів розвитку освітньої політики.

В контексті досліджуваної проблеми, варто піддати осмисленню зміст двох важливих, на нашу думку, законодавчих актів, що взаємозумовлені між собою. Окремої уваги заслуговує хронологічний аспект їх затвердження в МОН України та відповідно до цього їхня імплементація в освітній простір освітніх закладів.

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: поваги до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України); участь у громадсько-політичному житті країни; повага до прав людини; верховенство права; толерантне ставлення до

цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей; рівність всіх перед законом; готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України [53].

Першим нормативним документом є Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2019 рр. від 26 березня 2015 р. [42]. Її реалізація передбачала кілька етапів розгортання викладених ідей. Зокрема, у 2015 р. розроблено нормативно-правове підґрунтя та інформаційно-методичний супровід для здійснення національно-патріотичного виховання. Також створено Центр патріотичного виховання з інформаційним ресурсом і сформовано окремі підрозділи по всій Україні, що функціонують у підпорядкуванні МОН України.

На 2016-2017 рр. припадав другий етап упровадження розробленої концепції, що мало було отримати методичний супровід (програми, навчально-методичні посібники гуманітарно-соціального характеру для освітніх установ, методичні рекомендації з організації виховних заходів, роботи клубів, центрів патріотичного виховання тощо).

Упродовж 2018-2019 рр. повинен був відбутися моніторинг системи патріотичного виховання дітей та молоді за допомогою соціологічних опитувань, анкетування, психологічного тестування. Поряд із цим, планувалося проведення науково-практичних конференцій, створення банку відповідного досвіду, вдосконалення педагогічних впливів на особистість з опертям на результати моніторингу.

Відтак у зазначеному вище документі сформульовано такі завдання національного виховання, що мали бути вирішені:

— формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовність її захищати;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших націй, які живуть в Україні;
- виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції;
- утвердження принципів вселюдської моралі, правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та моралі;
- формування творчої особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їхнього здоров'я;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;
- формування у дітей і молоді вміння міжособистісного спілкування та підготовки до життя в умовах ринкових відносин [42].

Другий документ, що безпосередньо пов'язаний із вище зазначеним є нормативний акт – «Концепція національно-патріотичного виховання в системі

освіти України» [42], затверджена Наказом № 527 від 6 червня 2022 р., який відповідно до підпунктів 18, 20 пункту 4 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630 (із змінами), та з метою посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді в закладах освіти відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року № 932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки» [68].

Слід зазначити, що Концепція задекларована в період повномасштабної фази загарбницької російсько-української війни яка розпочалася 22 лютого 2022 р., що свідчить про очевидну хронологічну нелогічність і несистемність ключового освітнього органу держави з питань національної, гуманітарно-соціальної безпеки України, так як це питання є пріоритетним складником реалізації національної ідеї нашої країни, котре з 2015 року так і не знайшло свого продовження.

У контексті нашого дослідження звернемо увагу на ідейний центр Концепції який фокусується на процесі формування національної свідомості особистості у вітчизняній системі освіти.

Зокрема, серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання як основні складові національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту,

демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України [68].

Важливість досліджуваної проблеми підкреслена задекларованими положеннями в Державному стандарті початкової освіти, що стосуються ціннісних орієнтирів реалізації мети початкової освіти, зокрема щодо: утвердження людської гідності шляхом виховання чесності, відваги, наполегливості, доброти, здатності до співчуття і співпереживання, справедливості, поваги до прав людини (зокрема, права на життя, здоров'я, власність, свободу слова тощо); плекання любові до рідного краю та української культури, шанобливе ставлення до Української держави; формування активної громадянської позиції, відповідальності за своє життя, розвиток громади та суспільства, збереження навколишнього світу [28].

Особливо чітко зазначено в змісті громадянської та соціальної компетентності учнів початкової школи, що ця здатність пов'язана з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають спроможність дитини діяти як відповідальний громадянин та брати повноцінну участь у громадському та суспільному житті, зокрема школи та класу, спираючись на розуміння соціальних, економічних і політичних понять та сталого розвитку, критичне оцінювання основних подій національної, європейської та світової історії, а також повагу до прав людини та верховенства права, цінування культурного розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України [28].

Своєю чергою, в науковому дискурсі окремі аспекти національного виховання особистості представлені через призму формування патріотично

орієнтованих якостей: Г. Ващенко, О. Духновича, А. Макаренка, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Я. Чепіги та ін., Вчені приділяли значну увагу культивуванню ментальних ціннісних орієнтирів (вихованню любові до своєї землі, природи, рідної мови, поваги до історичного минулого тощо). Психологічні засади національно-патріотичного виховання досліджували Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтєв, О. Петровський, І. Синиця, П. Якобсон.

Питання національного менталітету українців висвітлювали в своїх працях М. Грушевський, М. Максимович, О. Потебня, Г. Сковорода, П. Чубинський, П. Юркевич. На особливостях розвитку національної свідомості та самосвідомості підростаючого покоління акцентували увагу Г. Ващенко, О. Дорошкевич, О. Духнович, П. Куліш, С. Русова, К. Ушинський. У контексті нашого дослідження є важливим науковий доробок І. Дзюби, В. Дончика, М. Євтуха, М. Стельмаховича, Д. Тхоржевського та ін. у сфері розвитку теорії формування національної свідомості громадян України.

Також, науковцями (О. Батухтіна, О. Вишневський, Г. Гуменюк, Г. Кловак, В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук, М. Стельмахович, Л. Ходанич) досліджено різні сегменти стимулювання розвитку національної свідомості особистості, передусім, з позиції культурологічного підходу.

Аналіз окремих сегментів наукового дискурсу в контексті досліджуваної проблеми дозволяє стверджувати, що стратегічним ядром процесу формування національної свідомості особистості є вчення про націю як форму збереження національної самоідентифікації та історичної пам'яті, засіб історичного поступу саморефлексії нації.

Засадами формування національної самосвідомості особистості є виховання свідомого громадянина, патріота, набуття людиною соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємин, стимулювання мотивації,

потреби та вміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості; моральної, трудової та екологічної культури [42].

З огляду на те, що досліджувана якість не є вродженою властивістю людини припускаємо, що процеси її формування та розвитку тривають протягом життя та можуть носити стихійний, або ж цілеспрямований характер, що зумовлюється та корелюється низкою чинників і факторів: етнічне та соціокультурне середовище, національна мова, культура, традиції тощо.

Вітдак, Ю. Паніч поділяє їх на три великі групи: об'єктивні, практично-духовні, технологічні. До першої умовної групи чинників відносить весь комплекс суспільно-історичних реалій, спосіб життя тієї чи іншої нації. Вплив цієї групи факторів суттєвий, можливо й фундаментальний, але не абсолютний. До другої групи автор зараховує властиві нації стереотипи (традиції, звичаї, особливі риси характеру і поведінки, народні промисли, розваги, ігри тощо), історичну пам'ять, усталену символіку, національні святині. «Всі вони реально впливають на формування національної свідомості, жодного не можна ігнорувати. Але технологічні чинники формування підсвідомого потребують аналізу через їх специфіку, яка актуалізується сучасним політичним життям України. Останні, мають найголовніше значення для формування сучасної національно-політичної свідомості громадян» [67, с. 46].

Очевидно, що національна свідомість є підвидом соціальної свідомості особистості, яка ґрунтується на уявленнях про соціальні цінності, закони, норми, притаманні характеристиці людини, котра приналежна до конкретної нації. Вважаємо, що національну свідомість в реаліях війни є принципово новим суспільним і соціальним феноменом.

У контексті досліджуваної проблеми зосереджуємось на тому, що національна свідомість особистості є концентром національно-патріотичного виховання, що реалізується через низку ціннісно орієнтованих завдань і

принципів. Ось деякі з них: утвердження в свідомості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України; виховання поваги до державної символіки; культивування ставлення до військовослужбовця як до захисника України, героя; формування толерантного ставлення до інших, народів, культур і традицій; утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності - працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, відповідального ставлення до природи; формування мовленнєвої культури; спонукання зростаючої особистості до активної протидії-українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму [67].

Саме тому, процес формування національної свідомості особистості має здійснюватись в усіх соціальних інституціях, зокрема в закладах освіти. Означена якість як мета і, водночас, як процес є складником і показником вияву патріотизму особистості, що акумулюється в процесі патріотичного виховання здобувачів освіти та має випереджувальний характер, відповідає «...віковим і сенситивним періодам розвитку дитини та особистісним характеристикам, ґрунтується на духовно-моральних засадах [67].

Національна свідомість особистості за версією І. Кресіної – це цілісна система духовних феноменів нації, які, сформувавшись у процесі її історичного розвитку, відображають основні засади буття нації, отже це усвідомлення державно-політичної, громадсько-територіальної спільності (соборності), духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості, психологічної, культурної самобутності та неповторності [45].

Таким чином, національна свідомість особистості – це усвідомлення людиною своєї національної належності, що зумовлена процесами самоідентифікації відповідно до національних характеристик і самоідентифікації згідно з громадянською позицією.

Найважливішою громадянською рисою особистості є сформованість національної свідомості, патріотичних почуттів до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України. Засобом трансляції нації у процесі формування в особистості є національна гідність й гордість за свою Батьківщину, відмова від комплексу національної меншовартості, неповноцінності, що формувалися віками.

З огляду на зазначене вище, припускаємо, що одним із найважливіших принципів, який у процесі формування національної свідомості учнів початкової школи є локальним правилом системного розгортання освітнього процесу, що відображає логічний поступ від рідного до чужого, від близького до далекого, від національного до міжнародного та світового.

Отже, можемо інтерпретувати, що національна свідомість учнів початкової школи має проявлятися в динамічній комбінації значущих соціально-культурних, суспільно-громадянських, морально-етичних, духовних, загальнокультурних, релігійних поглядів, правил, норм, звичаїв, традицій, якими ідентифікується українська нація та підсилюватися усвідомленням учня себе самодостатнім суб'єктом-представником української національності, носієм специфічних її рис і прослідковуватися свідомим поцінуванням в активній діяльності національних цінностей.

1.2. Проблеми формування національної свідомості учнів початкової школи

Усвідомлення того, що відродження України неможливе без пробудження національної свідомості українського народу, насамперед підростаючого покоління підкреслює актуальність предмета нашого дослідження. Тому особливе занепокоєння нині викликає відсутність у

більшості дітей віком від шести до десяти років усвідомлення себе як частини народу, співвіднесення своєї діяльності з інтересами нації [46, с. 76].

Одним із пріоритетних напрямів Нової української школи є виховання особистості, патріота, новатора. Безумовно, виховання національної свідомості є надзвичайно актуальною проблемою в умовах сьогодення, а особливо, зважаючи на останні події, що відбуваються в Україні: анексія Криму, окупація Донецької та Луганської областей і зрештою – початок широкомасштабної війни на всій території України від 24 лютого 2022 року. Головною метою народу України є збереження незалежності держави та її цілісності.

В умовах сьогодення, як ніколи, актуальним постає формування нової моралі, яка б базувалася на національних культурних традиціях і загальнолюдських духовних цінностях, що дало б новий зміст освіти, його світоглядне спрямування, ціннісну палітру. Духовним же стрижнем змісту української освіти є виплекана поколіннями, науково обґрунтована й вивірена практичним досвідом національна ідея, становлення й зміцнення незалежної держави, розвиток вільної особистості, співпраця з усім цивілізованим світом [1, с. 9].

Як зазначав Г. Ващенко «Основним орієнтиром у системі виховання будь-якого народу є вироблений ним виховний ідеал – особливе уявлення про те, якою повинна бути людина» [11, с. 275].

Г. Ващенко вважає, що ідеал не може бути сталим і постійним, він повинен неперервно вдосконалюватися. Зокрема, «Розв’язуючи питання про цілі виховання сучасної української молоді, ми мусимо рахуватися не лише з нашими традиціями, а й з тими завданнями, що ставить перед нами сучасне і майбутнє, а також приймати до уваги психічні властивості нашого народу, як

позитивні, так і негативні. Перші треба розвивати, другі усувати або принаймні ослаблювати» [11].

Ми переконані, що в умовах сьогодення виховним ідеалом у процесі формування національної свідомості підрастаючого покоління сміливо можна вважати українських воїнів, які борються за свободу та незалежність України та тих, хто віддав за неї найцінніше – своє життя.

Варто зазначити, що поняття «національна свідомість» є широко вживаним в сучасних дослідженнях, присвячених проблемі виховання патріотичних почуттів та національної свідомості особистості. В цьому контексті вважаємо доречним уточнити сутність поняття «національна свідомість».

Як зазначають К. Дроздова та Л. Василевська-Скупа під національною свідомістю доцільно розуміти «стійку систему уявлень та оцінок індивіда про себе як представника певної нації. Внаслідок формування цієї системи людина усвідомлює себе представником певної спільноти, здійснюючи соціально-моральну самооцінку своєї етнічної належності» [32, с. 28].

Натомість, Н. Євдокимова поняття «національна свідомість» визначає як особистісну характеристику, що детермінується усвідомленням національної приналежності, характерних рис нації та її історичного минулого, дійсності й майбутнього», ставленням до цінностей, вироблених нацією в процесі розвитку, а також готовністю підпорядкувати власні інтереси інтересам нації, відповідальністю за збереження, розвиток і примноження культурно-історичної спадщини тощо [34, с. 15].

Певна увага в процесі дослідження приділяється впливу традицій, національної мови, релігії, звичаїв, мистецької творчості в збереженні нації. Зокрема ідея К. Ушинського щодо принципу народності у виховному процесі, ролі середовищного виховання та його національного характеру у формуванні

національної свідомості особистості фокусує увагу на сутності виховного ідеалу за Г. Ващенком, ідеях національного виховання за В. Сухомлинським.

Серед загальнонаукових методологічних засад розв'язання проблеми педагогічного забезпечення розвитку національної свідомості учнів початкових класів провідне місце посідає системний підхід. Цей підхід був базовим у дослідженнях національної свідомості особистості таких вчених, як В. Борисов, Д. Тхоржевський, Г. Філіпчук, М. Фурса та ін. Здійснюючи системно-структурний аналіз національної свідомості особистості, вони зробили предметом наукового пошуку й національну самосвідомість: обґрунтували її структуру, педагогічні умови розвитку самосвідомості тощо.

Національна свідомість трактується як результат суспільно-історичного розвитку нації, цілеспрямованого національного виховання і самовиховання, що є формою психічного відображення особистістю національних цінностей на рівні самоцінних, особистісно значущих і зумовлює високий рівень усвідомлення нею гордості за приналежність до своєї нації й активності в національному культуротворенні.

У контексті зазначеного вище національна свідомість є складною модернізованою системою духовних феноменів, які формуються у процесі історичного розвитку української нації і транслиують базові засади її буття, буття людства.

Слід зазначити, що в науковому дискурсі виокремлено пріоритетні функції національної свідомості: рефлексивна, пізнавальна, консолідуюча та комунікативна, що забезпечують самопізнання та самоосмислення людини як суб'єкта нації через систему духовного розвитку, що визначає тенденції етнонаціонального розвитку особистості та спільні цілі. Отже, національна свідомість здатна інтегрувати національні, релігійні та етнічні інтереси [12].

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми дозволяє нам конкретизувати сутнісну характеристику «національна свідомість особистості», «національна свідомість учнів початкових класів», вирізнити структурні компоненти, критерії, показники та рівні сформованості цієї якості в молодших школярів, обґрунтувати модель процесу свідомого оволодіння ними національними цінностями.

Отже, з урахуванням підходів науковців до визначення сутності поняття «національна свідомість», в межах цього дослідження під національною свідомістю молодших школярів вважаємо доцільним розуміти складне особистісне утворення, що полягає в усвідомленні дитиною національних особливостей, історичного минулого, сучасного і майбутнього своєї нації, усвідомленні значущості національних цінностей, традицій та в готовності до підпорядкування особистих інтересів інтересам нації.

Формування національної свідомості особистості дитини зокрема учнів початкових класів передбачає появу таких національних почуттів: почуття любові до своєї Батьківщини, свого народу, національної культури і рідної мови; почуття причетності до долі свого народу, своєї країни; почуття національної гордості чи національного невдоволення; готовності й волі до здійснення національної мети [13, с. 128].

Саме тому, починаючи з молодшого шкільного віку, дітям варто системно прищеплювати любов до рідної мови, культури, природи, малої і великої батьківщини. Цей віковий період характеризується тим, що дитина неусвідомлено, але міцно засвоює погляди, оцінки, манери поведінки оточуючих її людей, завдяки чому формуються моральні риси характеру, поведінкові стереотипи, закладаються основи для формування патріотичних властивостей на підґрунті національної свідомості.

Отже, метою формування національної свідомості учнів початкових класів на сучасному етапі є здобуття знань про духовну культуру українського народу, його національної ментальності, особливостей світобачення і на цій основі здобуття досвіду глибокого усвідомлення та трансформації цих знань у свідомості дитини, що визначає її патріотичну та громадянську спрямованість і самодостатність.

Реалізація окресленої вище мети деталізується через любов до рідної землі, до свого народу, його традицій, звичаїв, готовності до відданої праці на благо України, почуття гордості за Батьківщину, вірність Україні, почуття вдячності та поваги до українських воїнів.

У цій площині важливо враховувати, що патріотичні почуття дітей молодшого шкільного віку генеруються на їх інтересі до найближчого оточення, яке вони бачать щодня, вважають своїм, рідним, нерозривно пов'язаним з ними.

Пізнання родоводу, сім'ї, села, краю, держави починається вже з раннього дитинства і продовжується у шкільному віці [107].

Національна свідомість учнів початкових класів є складною і багатогранною концепцією, яка відображає розуміння та сприйняття учнями своєї національної ідентичності, культури та спадщини. Вона охоплює набір уявлень, переконань, цінностей, знань, почуттів та емоцій, пов'язаних із національною приналежністю.

Саме тому національна свідомість учні початкових класів формується під впливом різноманітних факторів, таких як сім'я, школа, спілкування з ровесниками, засоби масової інформації та соціокультурне середовище. Вона розвивається поступово, залежно від взаємодії з цими факторами та особистого досвіду учня.

Національна свідомість молодших школярів може охоплювати:

1. Розуміння та визнання власної національної ідентичності. Учні розуміють, що вони належать до певної нації та відчують прив'язаність до свого народу.

2. Знання про свою культуру та національну спадщину. Учні вивчають елементи своєї культури, такі як мова, традиції, звичаї, музика, література та історія.

3. Почуття гордості та ідентичності. Учні відчують гордість за свою націю, культуру та історію, розуміють їхню цінність та важливість.

4. Сприйняття різних культур та багатства міжкультурної спадщини. Учні розвивають толерантність, розуміння та повагу до інших культур, що сприяє міжкультурному діалогу. Участь у національних святкуваннях та традиціях. Діти беруть участь у національних святкуваннях, заходах, виконують національні пісні та танці, що сприяє збереженню та розширенню своєї національної свідомості.

Зокрема, національна свідомість учнів початкових класів не є прямим елементом змісту Державного стандарту початкової освіти в Україні, але певні елементи національної свідомості можуть бути включені в зміст освіти на цьому етапі навчання.

У Державному стандарті початкової освіти встановлено загальні принципи та цілі освіти для учнів початкових класів. Завдяки цьому, цілі початкової освіти включають розвиток особистості учнів, формування у них ключових компетентностей, закладення базових знань і вмінь із різних предметів.

Проте, у змісті навчальної програми для третього класу можуть бути вказівки щодо формування патріотичних почуттів та виховання любові до рідної країни, її культури та історії. Наприклад, у предметі «Я у світі» можуть розглядатися питання про культурні особливості України, традиції, народні

звичаї та символи. У межах вивчення «Української мови» у процесі формування національно зорієнтованої обізнаності дітей можна спиратись на твори українських письменників та поетів історичного змісту, а в перебігу дисципліни «Музичне мистецтво» відомості про культурно-історичні події України через зміст традиційної народної музики та музичних творів видатних українців-композиторів [28].

Важливо зазначити, що конкретні деталі щодо змісту та підходів до вивчення національної свідомості учнів початкових класів можуть відрізнятися у взаємозв'язку з конкретними запитами та обставинами.

У початковій школі можуть бути передбачені різні заходи та активності, спрямовані на розвиток національної свідомості дітей. Наприклад:

1. Вивчення історії. Учні можуть досліджувати історію своєї країни, розвивати події, видатних діячів, культурні та історичні пам'ятки. Це допоможе зрозуміти історичну спадщину своєї нації та її внесок у світову культуру.

2. Вивчення мови. У програмі можуть бути передбачені уроки з мови, спрямовані на розвиток вміння спілкуватися, читати та писати національною мовою. Це допоможе учням усвідомити важливість мови як частини національної ідентичності.

3. Вивчення культури та традицій. Учні можуть досліджувати та вивчати культурні традиції, свята, звичаї своєї країни. Це дозволяють їм розуміти та цінувати свою національну культуру та співжиття з іншими культурами.

4. Міжкультурна освіта. Державний стандарт містить елементи міжкультурної освіти, що сприяє розумінню та повазі [28].

Таким чином, національна свідомість учнів початкових класів – це розуміння та усвідомлення учнями їх національної ідентичності, культурних цінностей, історії, мови та традицій своєї країни. Ця якість охоплює в собі

розуміння важливості та поваги до власної національної спадщини та спільного життя у багатонаціональному суспільстві.

З огляду на вищезазначене структура національної свідомості учнів початкових класів може бути розглянута з декількох площин:

1. Історична площина. Учні можуть мати базове розуміння історії своєї країни, включаючи реальні основні події, визначні постаті й героїсьогодення та їхні досягнення й подвиги у російсько-українській війні. Вони можуть знати про заснування держави, боротьбу за незалежність, історичних героїв тощо.

2. Культурна площина: Учні можуть розуміти та цінувати культурні традиції своєї країни, включаючи мову, літературу, музику, традиційне мистецтво, кулінарію тощо. Вони можуть бути ознайомлені з національними символами та обрядами.

3. Географічна площина: Учні можуть мати загальне уявлення про географічні особливості своєї країни, такі як розміщення на карті, географічний рельєф, клімат, природні ресурси. Вони можуть бути ознайомлені з головними містами, річками, горами тощо.

4. Ідентифікація з нацією. Учні можуть розуміти свою належність до певної нації та відчувати себе часткою цієї нації. Вони можуть розуміти, що вони належать до спільного культурного, історичного та географічного спадку.

5. Патріотичні почуття. Учні можуть розвивати патріотичні почуття до своєї країни, проявляючи гордість за її досягнення та бажання допомагати їй. Вони можуть розуміти значення громадянських цінностей, прав та обов'язків.

Ці аспекти взаємопов'язані та сприяють формуванню національної свідомості учнів початкових класів, допомагаючи їм розуміти та відчувати зв'язок зі своєю країною, її культурою та історією.

Українська дослідниця С. Долецька визначає такі критерії та показники сформованості патріотичних якостей, а саме: *інформаційно-когнітивний* – знання свого коріння; історії свого міста, краю; знання національних і державницьких традицій України; *емоційно-чуттєвий* – інтерес до пізнання історії своєї сім'ї, міста, краю; повагу до історичного минулого країни; *мотиваційно-поведінковий* – готовність брати участь в діяльності краєзнавчого характеру; прояв відповідальності за свій будинок, місто, країну; прагнення до участі в суспільно-корисній діяльності на благо Батьківщини [31].

Натомість, Н. Добровольська та В. Чорновіл під критеріями сформованості національно-патріотичної свідомості молодшого школяра пропонують розуміти: ступінь особистісного ставлення до української мови та використання її у різних сферах діяльності; ступінь активності в утвердженні цінностей української культури, ступінь прояву внутрішнього стану особистості у відношенні до природи, власного здоров'я та здоров'я оточуючих. Показники активності учнів в утвердженні цінностей української культури в різних видах діяльності: наявність фактів утвердження дитиною в родинному колі та школі значущості національної культури для розвитку особистості та суспільства; спілкування українською мовою; систематичність та самостійність у створенні різних продуктів творчості в сфері національного мистецтва за власним бажанням; стійкість громадянської позиції у різних ситуаціях; бережливе ставлення до навколишнього середовища [30].

З огляду на предмет нашого дослідження, значний інтерес складає робота Г. Гуменюк, у якій виділено такі критерії сформованості національної самосвідомості: пізнавальний (знання історії та географії України; знання

рідної мови; розуміння сутності національної самосвідомості та її показників; знання історичних традицій свого народу, його духовної та матеріальної культури); почуттєвий (любов до рідної землі, своєї нації, почуття гордості за свою Вітчизну, її видатних людей; уміння співпереживати; здатність усвідомлювати власні помилки; гуманність у ставленні до ровесників і старших; небайдужість до майбутнього України); поведінковий (добровільна участь у праці на загальну користь; поєднання особистих і суспільних інтересів; готовність підпорядковувати власні інтереси загальному добру; виконання обіцянок, готовність прийти на допомогу з ризиком для себе; звичка доводити справу до кінця; прагнення та здатність долати труднощі; ступінь користування національною мовою; здатність до об'єктивної самооцінки; творча праця в інтересах поступу нації; готовність до захисту державності своєї Батьківщини) [30].

Характеристика основних структурних компонентів національної свідомості учнів початкових класів потрактована нами, базується на узагальненні наукових джерел, в яких здійснено аналіз різних змістово-структурних складових національної і громадянської компетентності, патріотичної активності особистості. Виходячи з цих позицій, досліджувана якість належить до феномену свідомості індивіда та містить такі компоненти: *мотиваційно-особистісний, когнітивний, діяльнісний*.

Мотиваційно-особистісний компонент національної свідомості третьокласників синтезує в собі психологічні, вольові, емоційні якості, тип темпераменту тощо [24, с. 44].

Особистісні якості – психологічні характеристики особистості, що проявляються у вигляді ставлень до себе та навколишньої дійсності (людей, предметів, явищ, діяльності), формуються, удосконалюються упродовж життя

власними силами суб'єкта під час взаємної діяльності та спілкування з іншими суб'єктами [48, с. 134].

Мотиваційна складова національної свідомості особистості учнів початкових класів є усвідомленням дитиною самого себе через приналежність до нації, країни. Цей компонент утворює систему мотивів та цінностей емоцій в освітній і особистій сферах, прийняття власних емоційних переживань і почуттів щодо власної національної ідентичності, позитивну установку на вдосконалення знань, умінь, компетентностей, потреб стати національно компетентною особистістю.

Цей компонент передбачає усвідомлення національної належності, любов до рідної землі, народу, повагу до історичного минулого країни, готовність до захисту Батьківщини.

Когнітивний компонент визначає рівень розвитку патріотично орієнтованих знань, уявлень, які є основою розуміння патріотизму й цілісного самовизначення особистості як суб'єкта соціально-значимої діяльності, що здійснюється на благо Батьківщини.

Цей компонент також включає знання з історії України; знання сучасних важливих подій в Україні, вироблення власної позиції стосовно них; знання рідної мови, культури, традицій, звичаїв, символіки й мистецтва тощо.

Діяльнісний компонент визначає готовність особистості до повноцінної самореалізації як громадянина-патріота Вітчизни в одній чи декількох сферах соціально значимої діяльності, конкретні результати, досягнення у процесі її здійснення, основні якості, що проявляються на поведінковому рівні

Структура моделі – це цілісна множина компонентів національної свідомості та самосвідомості особистості молодшого школяра. Напрямами вияву національної свідомості учнів початкових класів вважаємо є емоційний і раціональний. Саме емоційне переживання учнем знань про рідну мову,

звичаїв, традицій, обрядів свого народу, продуктів народної творчості, прикладу воїнів-героїв у стійкості і відданості України (все це є результатом системного відповідного педагогічного впливу) забезпечує їх глибоке засвоєння.

Як результат усвідомлення національної культури як самоцінної в учнів початкових класів формуються смислотвірні мотиви оволодіння національними цінностями, а це сприяє повороту національної свідомості особистості молодшого школяра на національну самосвідомість. Йдеться про розбудову учнем «Я – концепції» на шляху пізнання та прийняття національних цінностей. Зауважуємо, що остання має взаємопов'язані структурні компоненти – мотиваційно-особистісний, когнітивний, діяльнісний. Емоційний зміст першого компонента є результатом відчуття учнем самого себе у ролі суб'єкта оволодіння цінностями національної культури, а когнітивний – як усвідомлення інструментів досягнення національно-орієнтованої мети. За умови активного самомотивування учнем процесу формування національної свідомості, його поведінка спрямовується на розробку самозобов'язань у сфері оволодіння національними цінностями. Існують не тільки внутрішні зв'язки між компонентами досліджуваної властивості особистості, але й її зв'язки із зовнішніми обставинами.

Таким чином система формування національної свідомості повинна мати наступний вигляд.

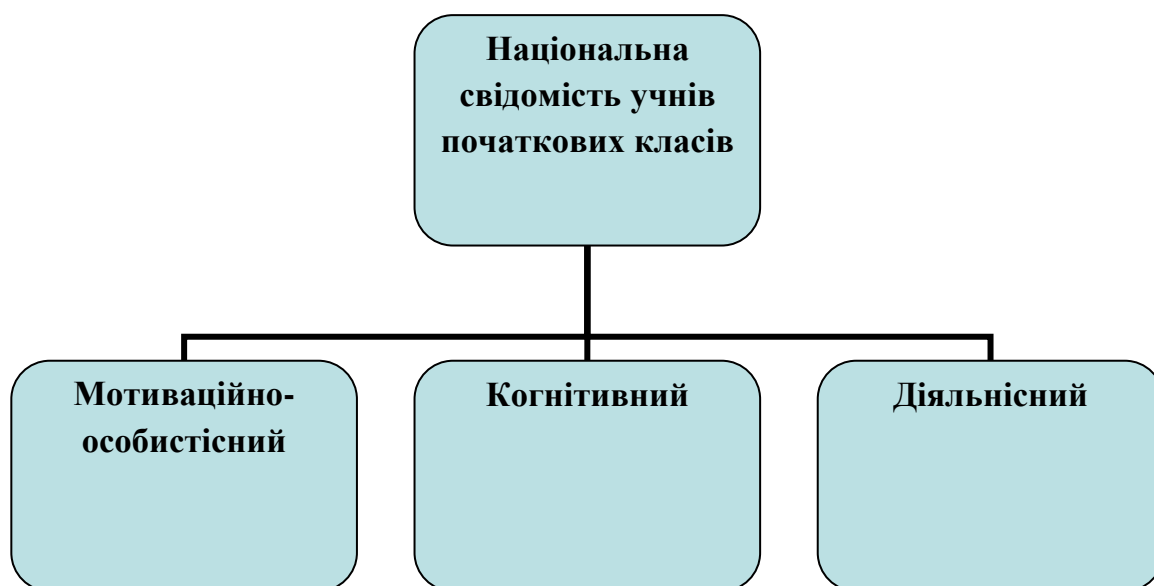

Рис. 1.1 Компонентна структура національної свідомості учнів початкових класів

(На цьому завершується даний параграф)

ПАРАГРАФ 2.1 Критерії та показники формування національної свідомості в учнів початкових класів можуть ідентифікуватись через:

1. *Емоційно-потребовий критерій* відображає емоційний стан і рівень інтересу дитини до своєї країни, подій, які відбуваються в ній, чуйне ставлення до захисників України, адекватне усвідомлення власних почуттів і бажання транслювати патріотичні почуття через різні види навчальної діяльності; відчуття гордості та захоплення своєю країною, її громадянами та їх досягненнями, воїнами–захисниками та їх мужністю; розуміння громадянських цінностей, прав та обов’язків тощо.

2. *Пізнавально-знаннєвий критерій* охоплює наявність комплексу знань про історію України; знання сучасних важливих подій в Україні,

вироблення власної позиції стосовно них; знання рідної мови, культури, традицій, звичаїв, символіки й мистецтва тощо.

3. *Поведінково-рефлексивний критерій* відображає здатність учнів діяти відповідно до ціннісних орієнтацій і патріотичної позиції; готовність до здійснення патріотичних вчинків; здатність до національної самореалізації; уміння регулювати свій емоційний стан.

Ці критерії та показники можуть слугувати орієнтиром для оцінки рівня сформованості національної свідомості учнів початкових класів.

Таблиця 1.1

Компонентно-критеріально-показникова структура національної свідомості учнів початкових класів

№ з/п	Структурні компоненти національної свідомості	Критерії національної свідомості	Показники національної свідомості
1.	<i>Мотиваційно-особистісний</i>	<i>Емоційно-потребовий</i>	1) емоційний стан і рівень інтересу дитини до своєї країни, подій, які відбуваються в ній, чуйне ставлення до захисників України; 2) адекватне усвідомлення власних почуттів і бажання транслювати патріотичні почуття через різні види навчальної діяльності; 3) відчуття гордості за свою країну, її громадян, воїнів-захисників та їх досягнення;
2.	<i>Когнітивний</i>	<i>Пізнавально-знаннєвий</i>	1) розуміння громадянських цінностей, прав та обов'язків тощо; 2) наявність знань про історію України; сучасні важливі події в Україні, наявність власної позиції стосовно них; 3) знання рідної мови, культури, традицій, звичаїв, символіки й мистецтва тощо.
3.	<i>Діяльнісний</i>	<i>Поведінково-рефлексивний</i>	1) здатність учнів діяти відповідно до ціннісних орієнтацій і патріотичної позиції; 2) готовність до здійснення патріотичних вчинків; 3) здатність до національної самореалізації

			та уміння регулювати свій емоційний стан.
--	--	--	---

Представлені компонентно-критеріально-показникові зв'язки структурної будови досліджуваної якості відображають психолого-педагогічний механізм розвитку особистості як потенційного свідомого самодостатнього громадянина України.

Параграф 2.1

1.3. Місце виховного ідеалу в системі формування національної свідомості учнів початкової школи

Методологічні та теоретичні основи формування особистості з глибоким почуттям національної свідомості розкриті в працях І. Бега, Г.Біленької, А. Бойко, М. Боришевського, Ю. Завалевського, П. Ігнатенка, В. Каюкова, Б. Кобзаря, В. Коваля, М. Левківського, І. Матюши, О.Сухомлинської, Д. Чижевського та ін.

Якості українського народу, його національного характеру досліджували Г. Сковорода, М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, К.Ушинський, Б. Грінченко, Г. Ващенко, Я. Ярема, П. Кононенко, В. Каюков, М. Стельмахович та інші відомі вітчизняні педагоги.

Встановлено, що різні аспекти стимулювання розвитку національної свідомості особистості досліджувались науковцями передусім із позиції культурологічного підходу (О. Батухтіна, О. Вишневський, Г. Гуменюк, Г.Кловак, В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук, М. Стельмахович, Л.Ходанич).

В. Борисенко слушно зазначає, що конкретний рівень розвиненості національної свідомості відповідає цілком певному рівню розвитку нації, він фіксує цей рівень розвитку нації та – водночас – рівень самоусвідомлення нацією себе як функціональної спільності системного захисту національних інтересів. Рівень розвиненості національної свідомості не може бути ні більш високим, ні менш високим щодо загального рівня розвитку нації, щодо того етапу націогенезу, на якому дана нація перебуває [10, с. 6].

Науковець запропонував таку класифікацію рівнів сформованості національної свідомості: примітивний (починає зароджуватися система непрямой аргументації, за допомогою якої суспільство починає перші спроби осмислити відчуття спільності; утворюються різноманітні міфи; робляться перші спроби використати систему етнічної аргументації на користь єдності членів суспільства); нерозвинений рівень розвитку національної свідомості (досягнута інтеграція усвідомлюється суспільством як спільність інтересів і розвивається переконавання в необхідності спільно захищати спільні інтереси); розвинений рівень розвитку національної свідомості (нація остаточно усвідомлюється як політична єдність; функціональна готовність суспільства до системного захисту національних інтересів дуже висока) [10, с. 7].

Отже, під національною свідомістю молодших школярів вважаємо доцільним розуміти складне особистісне утворення, що полягає в усвідомленні дитиною національних особливостей, історичного минулого, сучасного і майбутнього своєї нації, усвідомленні значущості національних цінностей, традицій та в готовності до підпорядкування особистих інтересів інтересам нації.

На основі узагальнення наукових джерел, в яких здійснено аналіз різних змістово-структурних складових національної і громадянської компетентності, патріотичної активності особистості з'ясовано, що досліджувана якість

належить до феномену свідомості індивіда та містить такі компоненти: *мотиваційно-особистісний, когнітивний, діяльнісний, що визначаються за такими критеріями: емоційно-потребовий, пізнавально-знансвий, поведінково-рефлексивний та відповідні показники. Для визначення сформованості національної свідомості третьокласників обґрунтовано рівні (початковий, достатній, високий).*

Результати контент-аналізу показали, що методологічним ядром процесу формування національної свідомості та самосвідомості учня є вчення про націю як форму збереження національної самоідентифікації та історичної пам'яті, засіб історичного поступу саморефлексії нації, а методологічне підґрунтя розгляду проблеми педагогічного забезпечення розвитку національної свідомості молодшого школяра – гармонійне поєднання системного, культурологічного й особистісно орієнтованих підходів.

Вивчення окремих аспектів обраної проблеми на теоретичному й методологічному рівнях стали підґрунтям для виокремлення **концептуальних цілей** процесу свідомого оволодіння третьокласниками національними цінностями за допомогою використання виховного ідеалу як чинника формування національної свідомості учнів початкової школи на прикладі конотопчан, героїв українсько-російської війни.

Визначення змісту цілеспрямованого формування національної свідомості третьокласників може бути розглянуто з кількох аспектів.

Передусім, це *історичний аспект*. У цьому розумінні в третьокласників має бути базове розуміння історії своєї країни, включаючи основні події, визначні постаті та досягнення. Вони повинні знати про заснування держави, боротьбу за незалежність, історичних героїв тощо.

Культурний аспект, що частково пов'язаний із історичним дозволяє розуміти та цінувати третьокласникам культурні традиції своєї країни, охоплюючи мову, літературу, музику, традиційне мистецтво, кулінарію тощо. Вони можуть бути ознайомлені з національними символами та обрядами.

Своєю чергою, *географічний аспект* допомагає узагальнити уявлення учнів про географічні особливості своєї країни, такі як розміщення на карті, географічний рельєф, клімат, природні ресурси. Третьюокласники можуть бути ознайомлені з головними містами, річками, горами тощо.

Вищезазначені аспекти підсилюють процеси ідентифікації особистості з нацією, з українським народом. Зокрема, третьокласники можуть зрозуміти свою приналежність до української нації та відчувати себе її невід'ємною часткою. Також вони можуть усвідомити, що належать до спільного культурного, історичного та географічного світового спадку.

Такі процеси національної ідентифікації неможливі без відповідних емоційних виявів, без патріотичних почуттів. Третьюокласники мають розвивати патріотичні почуття до своєї країни, проявляючи гордість за її досягнення та бажання допомагати їй. Також учні мають розуміти роль героїв українсько-російської війни в процесі збереження національної цілісності України.

Ці аспекти системно взаємопов'язані та комплексно сприяють формуванню національної свідомості третьокласників, допомагаючи їм розуміти та відчувати зв'язок зі своєю країною, її культурою та історією.

Метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста й демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу,

зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства й держави [20, с. 10].

Однією з основних **цілей** процесу формування національної свідомості в третьокласників, а в часи воєнної загрози та військових дій – пріоритетною, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування в зростаючої особистості готовності до захисту України, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України й покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози.

Мета процесу формування національної свідомості в третьокласників конкретизується через систему таких виховних **завдань**:

- утвердження в свідомості й почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до військовослужбовця як до захисника України, Героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів і захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;

- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;

- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;

- культивування найкращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;

- формування мовленнєвої культури;

- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму.

Основними **напрямами** роботи педагога в контексті формування національної свідомості третьокласників є такі:

- навчальна діяльність у межах вивчення освітніх компонентів (дисциплін, предметів);

- система тематичних, творчих класних годин;

- проведення національних, військово-патріотичних, спортивних свят;

- створення та проведення пізнавальних ігор, вікторин, екскурсій, квестів які сприятимуть формуванню національної свідомості;

- виставка творчих робіт;

- організація роботи шкільного самоврядування, волонтерського руху;

- система комплексних заходів шкільної бібліотеки.

Доволі ефективним у процесі формування національної свідомості молодших школярів є залучення батьків до виховної роботи. Це такі форми роботи як:

- екскурсії – які можуть організувати батьки, та разом із дітьми й педагогом відвідати музей чи виставочний комплекс;
- квести – які також можуть організувати батьки, та й разом із дітьми приймати у них участь;
- спільні свята та заходи.

Також задля виховання патріотизму в роботі з молодшими школярами можна використовувати народну тематику: народний фольклор, народну поезію, казки, епос, фразеологію та лексику рідної мови, різноманіття видів декоративно-прикладного мистецтва, народні обряди та традиції, тобто усі ті духовні цінності, якими багата наша велика Батьківщина, що складає стрижень національного характеру.

Використання виховного ідеалу у формуванні національної свідомості учнів початкової школи передбачає дотримання таких основних **етапів**: *інформаційно-адаптивний, активно-діяльнісного включення, рефлексивно-підсумковий*.

Перший етап – *інформаційно-адаптивний* полягає в тому, що на основі позитивних якостей виховного ідеалу формується здатність особистості школяра оцінювати спершу поведінку інших, а в подальшому і власної поведінки та дій, що створює умови для мотивації вчинків і визначає бажання діяти згідно з визначеними нормами та правилами, бути справжнім українцем.

На другому етапі – *активно діяльнісному* відбувається формування та постійне вдосконалення соціально-ціннісних рис національно-свідомої особистості, а також в ефективній реалізації особливостей виховного ідеалу в навчальній діяльності та повсякденному житті.

Основне завдання третього етапу – *рефлексивно-підсумкового* полягає в контролі, перевірці та оцінці результатів сформованості національної свідомості

молодших школярів засобом виховного ідеалу та внесенні відповідних змін і корективів.

За логікою дослідження вважаємо доречним запропонувати низку **психолого-педагогічних умов** використання виховного ідеалу як чинника формування національної свідомості учнів початкової школи:

— *Системно-комплексна популяризація героїчного досвіду визначних українців (Героїв російсько-української війни).*

В інтернет-просторі нині активно висвітлюються результати численних опитувань дітей, молоді та дорослого населення України, які свідчать про те, що вони майже не знають українських воїнів, прикладів для наслідування.

На жаль, результати дослідження актуального стану сформованості національної свідомості в молодших школярів теж засвідчили цю негативну тенденцію. Діти знають хто такий пес Патрон, Капітан Америка, Бетмен, Супермен та ін., а земляків-героїв, які є сучасними козаками, богатырями, лицарями не можуть назвати.

Видатні українці-сучасники патріотично спрямовані, які вміють переборювати життєві труднощі й сміливо йдуть до Перемоги, готові віддати власне життя за мирне небо та незалежність своєї Батьківщини є вагомим виховним ідеалом для формування національної свідомості в молодших школярів у нинішніх реаліях.

На нашу думку, в процесі формування національної свідомості учнів початкової школи приклад конотопчан, героїв українсько-російської війни є визначним виховним ідеалом.

— *Налагодження партнерської взаємодії і тісної співпраці вчителів, батьків, учнів, громадських організацій у процесі формування національної свідомості молодших школярів.*

— *Організація самореалізації щодо діяльності дитини, надання їй простору для ініціативи та самостійності.*

Ми вважаємо, що всі вищезазначені психолого-педагогічні умови лише в комплексі забезпечують ефективність процесу формування національної свідомості учнів початкової школи засобом використання виховного ідеалу козотопчан, героїв українсько-російської війни. Відсутність хоча б однієї з них може негативно вплинути на ефективність процесу формування досліджуваної якості в сучасних третьокласників.

Таким чином, використання виховного ідеалу у формуванні національної свідомості учнів початкової школи в практиці НУШ є складним процесом, основною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста та демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури соціальних взаємин.

Визначені *мета, завдання, принципи, напрямки, етапи та психолого-педагогічні умови* можуть слугувати дієвим підґрунтям процесу використання виховного ідеалу у формуванні національної свідомості учнів початкової школи в практиці НУШ.

РОЗДІЛ II

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Програма дослідження процесу використання виховного ідеалу в формуванні національної свідомості учнів початкової школи в практиці НУШ.

З метою визначення актуального стану сформованості національної свідомості в учнів початкової школи ми розробили програму дослідження щодо оптимально-доцільного використання виховного ідеалу у формуванні національної свідомості учнів початкової школи в актуальному досвіді НУШ.

Дослідження буде здійснюватись у три етапи.

На першому етапі маємо провести аналіз теоретичних джерел, навчально-методичної документації з обраної теми, теоретичне осмислення проблеми, розроблення програми констатувального етапу педагогічного експерименту.

На другому етапі потрібно провести констатувальний етап експеримента, аналіз та узагальнення його результатів, перевірку розробленого методичного забезпечення виявлення рівня сформованості національної свідомості учнів початкової школи.

На третьому етапі передбачено провести уточнення й узагальнення результатів констатувально-експериментальної роботи, формулювання теоретичних висновків і окреслення практичних шляхів і методичних рекомендацій щодо застосування виховного ідеалу в практичній діяльності ЗЗСО на прикладі військовослужбовців героїв-конотопчан у формуванні національної свідомості учнів початкової школи.

Дослідно-експериментальна робота проводиться протягом 2022-2023 років на базі Конотопської загальноосвітньої санаторної школи- інтернату I- II ступенів.

Відповідно до виконання завдань дослідження буде застосована комплексна методика, що базується на груповому методі опитування, анкетуванні, бесіді, педагогічному спостереженні. Взаємно коригуючи і доповнюючи один одного, ці методи дозволять всебічно й об'єктивно вивчити питання в межах нашого дослідницького поля, отримати результати про наявний рівень сформованості національної свідомості третьокласників.

Комплексна методика складається із сукупності завдань, які відповідно співвідносяться з критеріями формування національної свідомості особистості третьокласників.

До експериментальної роботи на цьому етапі будуть залучені учні третіх класів, які навчаються в цьому закладі освіти, а також вчителі та вихователі початкових класів. Для виявлення стану сформованості національної свідомості учнів початкової школи згідно з метою дослідження будуть вирішені такі завдання емпіричного етапу дослідження:

1. Розробити анкету для опитування педагогів початкової школи.
2. Підібрати діагностичний інструментарій для визначення рівнів сформованості складових компонентів національної свідомості в учнів 3-х класів з урахуванням критеріїв та показників досліджуваного явища.
3. Виокремити контрольну та експериментальну групи.
4. Проаналізувати отримані результати дослідження.

На констатувальному етапі дослідження ми маємо реалізувати завдання психолого-педагогічного експерименту, методика вивчення продуктів освітньої діяльності молодших школярів, спостереження, бесіду, активні методи навчання, а також методи статистичної обробки даних.

Відповідно до окреслених завдань емпіричного етапу дослідження та з метою з'ясування поглядів педагогічних працівників на процес формування національної свідомості в учнів початкової школи в умовах НУШ нами буде проведено анкетування вчителів початкової ланки освіти (Додаток А).

Критерії та показники формування національної свідомості в учнів початкових класів можуть ідентифікуватись через:

1. Емоційно-потребовий критерій відображає емоційний стан і рівень інтересу дитини до своєї країни, подій, які відбуваються в ній, чуйне ставлення до захисників України, адекватне усвідомлення власних почуттів і бажання транслювати патріотичні почуття через різні види навчальної діяльності; відчуття гордості та захоплення своєю країною, її громадянами та їх досягненнями, воїнами–захисниками та їх мужністю; розуміння громадянських цінностей, прав та обов'язків тощо.

2. Пізнавально-знаннєвий критерій охоплює наявність комплексу знань про історію України; знання сучасних важливих подій в Україні, вироблення власної позиції стосовно них; знання рідної мови, культури, традицій, звичаїв, символіки й мистецтва тощо.

3. Поведінково-рефлексивний критерій відображає здатність учнів діяти відповідно до ціннісних орієнтацій і патріотичної позиції; готовність до здійснення патріотичних вчинків; здатність до національної самореалізації; уміння регулювати свій емоційний стан.

Ці критерії та показники можуть слугувати орієнтиром для оцінки рівня сформованості національної свідомості учнів початкових класів.

Аналіз наукової літератури дозволив визначити й охарактеризувати такі рівні сформованості національної свідомості учнів початкових класів за визначеними критеріями та показниками: початковий, середній та високий (Табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Характеристика рівнів сформованості національної свідомості
третьокласників.**

Рівні	Показники рівнів
Початковий	характеризується ситуативно-імпульсивною мотивацією до різних видів діяльності, що проявляється за конкретних зовнішніх і внутрішніх умов; репродуктивним осмисленням законів та інших атрибутів державності; ситуативним усвідомленням свого взаємозв'язку з культурою, звичаями та традиціями рідного народу, а також репродуктивними вміннями, що виявляються в різних видах діяльності. Мислення учні є синкретично-ситуативне, вони поверхово знають традиції, звичаї та розуміють їх на рівні емпіричних фактів без відповідного узагальнення.
Середній	характеризується вибірковою мотивацією учнів, яка дозволяє їм усвідомити взаємозалежність своїх прав та обов'язків як визначальних атрибутів державності; чіткою патріотичною позицією та сформованими національно-ціннісними орієнтаціями, переконаннями й ідеалами. Учні цього рівня вирізняються змістовно-нормативним мисленням, знають народні обряди, звичаї, традиції, норми та способи їх прояву. Їх уміння дозволяють брати участь у діяльності національно-патріотичної спрямованості.
Високий	характеризується стійкою учнів початкових класів до навчальної діяльності й активної діяльності національно-патріотичного спрямування; наявністю чітко аргументованої патріотичної позиції; стійкими національно-ціннісними орієнтаціями; глибоким розумінням сутності національної свідомості; високим усвідомленням своєї ідентичності з рідним народом; здатністю творчо розв'язувати проблеми в системі «Я – Держава – Суспільство».

Матеріали, викладені в межах цього підпункту, можуть слугувати підґрунтям у процесі діагностики стану сформованості національної свідомості учнів початкової школи.

**Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за
емоційно-потребовим критерієм**

Рівні	Число учнів
-------	-------------

	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Кількість учнів	%	Кількіс ть учнів	%
Початковий				
Середній				
Високий				
Усього				

Результати визначення рівня сформованості національної свідомості за *пізнавально-знаннєвим* будуть опрацьовані та представлені в табл. 2.1.2

Таблиця 2.1.2

**Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за
пізнавально-знаннєвим критерієм**

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий				
Середній				
Високий				
Усього				

Результати визначення рівня сформованості національної свідомості третьокласників за *поведінково-рефлексивним* критерієм будуть опрацьовані та презентовані в табл. 2.1.3

Таблиця 2.1.3

**Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за
поведінково-рефлексивним критерієм**

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий				
Середній				

Високий				
Усього				

Своєю чергою узагальнені результати діагностики загального рівня сформованості національної свідомості третьокласників будуть опрацьовані та представлені в табл. 2.1.4

Таблиця 2.1.4

Результати діагностики рівнів сформованості національної свідомості третьокласників (констатувальний експеримент)

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий				
Середній				
Високий				
Усього				

Таким чином, розроблена програма емпіричного етапу дослідження щодо виявлення актуального стану сформованості національної свідомості учнів початкової школи дасть змогу отримати результати щодо сформованості окремо кожного компонента досліджуваної якості учнів з метою формулювання дієвих методичних рекомендацій з покращення застосування виховного ідеалу на прикладі конотопчан, героїв російсько-української війни в досвід НУШ.

2.2. Стан використання виховного ідеалу у формуванні національної свідомості учнів початкової школи в практиці НУШ

На початку анкетування ми виявили практичний стаж роботи респондентів. Так, було встановлено, що педагогів початкової школи зі

стажем роботи 1-5 років лише 10% (1 особа). Респондентів зі стажем роботи 6-10 років було визначено 20% (3 особи). Стаж роботи 11-19 років вказали 50% респондентів (5 педагогів). Та зі стажем роботи 20-35 років було визначено 20% (3 особи) педагогів.

Далі ми встановили рівень обізнаності педагогів початкової школи щодо сутності та змісту Концепції національно-патріотичного виховання здобувачів освіти в системі освіти України. Отримані результати демонструють нам, що більшість педагогів – 90% добре обізнані з вимогами Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти, та напрямках її реалізації в умовах НУШ. Однак, 10% педагогів не розуміються та володіють фрагментарними знаннями щодо цих вимог. Вищезазначене є неприпустимим та потребує негайного виправлення й корекції.

Наступне запитання допомогло нам визначити думку педагогів відносно активної роботи з національно-патріотичного виховання учнів в межах школи та рівнем їх ставлення щодо місця сім'ї в цьому процесі. Так, ми встановили, що більшість педагогів згодні, що національно-патріотичне виховання це обов'язок кожного педагога (70%), відповідно, своєю чергою, 20% респондентів мають протилежну думку та вважають це обов'язком батьків, а не педагогів. Проте 10% опитаних взагалі не вважають це особливо важливим.

Чільне місце в констатувальному експерименті нашого дослідження було відведено питанню, яке стосувалося визначенню дієвих форм роботи з національно-патріотичного виховання учнів в НУШ які активно використовують респонденти. Ми встановили що педагоги в нинішніх умовах НУШ у роботі з національно-патріотичного виховання з учнями молодшого шкільного віку широко застосовують різноманітні форми роботи, а саме: зустрічі з видатними постатями України (регіону), успішними людьми, волонтерами, патріотично спрямованими, які вміють переборювати життєві

труднощі і йдуть до власної мети, інформаційні хвилинки «Воїни нашого краю», зустрічі, тематичні вечори, уроки мужності, бесіди, проєктну діяльність, квести, екскурсії, виховні години, виставки, зустрічі, ігри, лекції, відзначення різних свят тощо.

Наступним кроком було – з'ясування щодо методів які використовують педагоги у своїй діяльності з національно-патріотичного виховання учнів початкової школи. Сюди відносяться: метод проєктів, метод ситуацій, створення художніх виставок, диспути, ігрові методи, участь в акціях тощо. Усі ці методи активно використовуються педагогами у вихованні національно-патріотичної свідомості молодших школярів.

У подальшому наша увага була зацентрована на з'ясуванні позиції педагогів відносно щільності та періодичності використання елементів патріотичного виховання в роботі з дітьми. «Так, кожен день» - вказали 50% респондентів, «Раз на тиждень» - відповіли 25% педагогів, «Раз на місяць» - зазначили 25% респондентів.

Досліджуючи комплексну позицію педагогів щодо можливостей НУШ у вихованні національної свідомості учнів, ми визначили та встановили, що 70% педагогів вважають, що сучасне освітнє середовище початкової школи має такий ресурс. Решта 30% респондентів мають зворотню думку, а саме – що в нинішніх реаліях домінуючого дистанційного, частково змішаного і ситуативного очного навчання такої можливості нема в учителів, тому батьки та загалом сім'я має пріоритетно виконувати цю місію.

Наступне питання стосувалось наявності труднощів у роботі вчителів із формування національної свідомості молодших школярів в умовах НУШ. Ми виявили, що 40% педагогів стикаються з труднощами, 40% респондентів не стикаються з труднощами, 20% іноді стикаються зі складнощами.

Останнє питання мало на меті визначити які саме фактори ускладнюють процес формування національної свідомості молодших школярів в умовах НУШ. Нами було встановлено, що 20% педагогів стикаються з таким фактором як надання знань дітям стихійно, без логічного зв'язку. 40% респондентів зазначили, що основним фактором який впливає на рівень виховання національно-патріотичних цінностей є відсутність інтересу до патріотичного виховання з боку батьків. Решта, 40% педагогів вказали відсутність матеріально-технічної бази в школі, як основним ускладнюючим фактором. Проте, фактор не проведення народних свят, та відсутність зацікавленості педагогів у патріотичному вихованні дітей жоден із респондентів не зазначив.

Таким чином, результати анкетування педагогів початкової школи допомогли нам визначити той об'єм роботи з національно-патріотичного виховання молодших школярів, який станом на сьогодні об'єктивно проводиться в умовах НУШ. Зокрема, ми з'ясували, що більшість учителів ознайомлені з вимогами Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України.

Варто зазначити, що респонденти вважають, що ця складова їх професійної діяльності є обов'язковою особливо у напрямі проведення активної практичної роботи з формування національної свідомості молодших школярів. Нами були уточнені ті форми й методи національно-патріотичного виховання в умовах НУШ які активно використовують педагоги для формування досліджуваної якості. Також, ми з'ясували труднощі й фактори з якими стикаються педагоги в роботі з національно-патріотичного виховання молодших школярів.

Результати констатувального етапу експерименту з учителями початкової школи засвідчили, що всі вони усвідомлюють цінність ідеї, мети,

цілей із формування національної свідомості у дітей молодшого шкільного віку в умовах НУШ.

Так, учителі початкових класів Широченко Л.О та Худенко Г.О вміло використовують українські народні ігри на уроках, залучають дітей до участі у народних та релігійних святах, обрядах, ознайомлюють учнів із історичними витоками цих свят.

Варто зазначити, що вчителі одногolosно стверджують: «Досягнення рідного народу повинні мати найвищий статус у змісті української системи освіти». Зокрема, класний керівник 3–Б класу Бойко Л. М підкреслює необхідність використання краєзнавчого матеріалу на уроках в початковій ланці освіти, оскільки діти завжди прагнуть знати історичне минуле свого рідного села чи міста, походження його назви, відомих земляків, про культурний спадок та унікальність рідного краю тощо. Так у процесі опрацювання малих фольклорних форм Лілія Миколаївна вважає за доцільне пропонувати школярам записувати усталені вирази, прислів'я, приказки, співанки та інші перлини народної творчості, які вживають у своєму мовленні їхні члени родини, знайомі, що проживають у рідному краї. З метою розвитку в дітей навичок побудови зв'язних мовленнєвих висловлювань педагог системно обирає тематику, пов'язану з регіональними національно-культурними особливостями, пропонуючи учням складати описи рідної природи, описати про ті чи інші історично значущі події рідного краю та відомих людей земляків.

Проте, на сьогоднішній день рівень сформованості національно-патріотичних цінностей у молодших школярів, на думку вчителів, є недостатнім.

Отже, аналіз педагогічного досвіду з досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати, що питання формування національно-патріотичних

цінностей у дітей молодшого шкільного віку перебуває у полі уваги вчителів, але потребує подальшого вдосконалення як в теоретичній так і в практичній площині.

З метою дослідження актуального стану сформованості національної свідомості учнів початкової школи (третьокласників) нами було розроблено діагностичну анкету, які містить 12 запитань.

Запитання 1-4 стосуються емоційно-потребованого критерію, який вимірюється низкою показників, що відображають емоційний стан і рівень інтересу дитини до своєї країни, подій, які відбуваються в ній, чуйне та емпатійне ставлення до захисників України, адекватне усвідомлення власних почуттів і бажання активно транслювати патріотичні почуття через різні види навчальної діяльності; відчуття гордості за свою країну, її громадян, досягнення; розуміння громадянських цінностей, прав та обов'язків тощо:

- Як називається країна, де ти народився і живеш? Що означає ця назва?
- Що для тебе означає слово *Батьківщина*?
- Чи відчуваєш ти відчуття гордості за свою країну, її громадян, досягнення?
- Як ти ставишся до подій, які відбуваються в Україні зараз?

Узагальнені результати оцінювання сформованості національної свідомості за емоційно-потребовим критерієм представлено в табл. 2.2.1

Таблиця 2.2.1

Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за емоційно-потребовим критерієм

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Кількість учнів	%	Кількість учнів	%

Початковий	11	39,28	10	38,46
Середній	12	42,85	12	46,15
Високий	5	17,87	4	15,39
Усього	28	100	26	100

Для визначення рівня сформованості національної свідомості за *пізнавально-знаннєвим* критерієм до анкети було включено запитання, що дозволяють виявити наявність комплексу знань про історію України; знання сучасних важливих подій в Україні, вироблення власної позиції стосовно них; знання рідної мови, культури, традицій, звичаїв, символіки й народного мистецтва тощо:

- Чи знаєш ти походження назви свого міста (села) ?
- Якими якостями повинен володіти справжній українець?
- Що для тебе означає слово «Захисник»?
- Яких Захисників свого регіону ти знаєш ?

Узагальнені результати оцінювання сформованості національної свідомості за *пізнавально-знаннєвим* критерієм представлено в табл. 2.2.2

Таблиця 2.2.2

**Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за
пізнавально-знаннєвим критерієм**

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий	14	50	12	46,15
Середній	11	39,28	10	38,46
Високий	3	10,72	4	15,39
Усього	28	100	26	100

Для визначення рівня сформованості національної свідомості третьокласників за *поведінково-рефлексивним* критерієм нами було

використано блок питань, що дозволяють оцінити здатність особистості діяти відповідно до ціннісних орієнтацій і патріотичної позиції; готовність до здійснення патріотичних вчинків; здатність до національної самореалізації; уміння регулювати свій емоційний стан:

- Якими якостями, притаманними для наших воїнів ти хотів би володіти?
- Бути громадянином і бути патріотом своєї батьківщини - це одне й те ж саме чи ні? (Відповідь обґрунтуй)
- Хто для тебе Герой України? Чи хотів би ти бути схожим на нього?
- Що ти можеш зробити для перемоги України?

Узагальнені результати оцінювання сформованості національної свідомості за поведінково-рефлексивним критерієм презентовано в табл. 2.2.3

Таблиця 2.2.3

Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за поведінково-рефлексивним критерієм

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий	14	50	13	50
Середній	9	32,14	7	26,92
Високий	5	17,86	6	23,08
Усього	28	100	26	100

Як видно зі змісту таблиць 3-5, в учнів на констатувальному етапі превалюють початковий і репродуктивний рівні сформованості національної

свідомості за всіма критеріями. Узагальнені результати діагностики загального рівня сформованості національної свідомості третьокласників подано в табл. 2.2.4

Таблиця 2.2.4

Результати діагностики рівнів сформованості національної свідомості третьокласників (констатувальний експеримент)

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий	13	46,42	12	46,15
Середній	11	39,28	10	38,46
Високий	4	14,30	4	15,39
Усього	28	100	26	100

Таким чином, дослідження актуального стану сформованості національної свідомості третьокласників показало, що у більшості учнів показники знаходяться на початковому та середньому рівні, що зумовлює необхідність розробки системи роботи з метою підвищення рівнів сформованості досліджуваної якості у здобувачів освіти.

2.3. Методичні рекомендації вчителям з використання виховного ідеалу в формуванні національної свідомості учнів початкової школи в практиці НУШ

Зараз до нас поступово повертається національна пам'ять, і ми по-новому починаємо ставитися до Батьківщини. Тож використання виховного ідеалу є невід'ємною складовою процесу формування національної свідомості молодших школярів.

Проведення констатувального етапу дослідження дало змогу дослідити

актуальний стан сформованості національної свідомості третьокласників й зробити висновок про те, що у більшості учнів показники знаходяться на початковому та середньому рівні, що зумовлює необхідність розробки системи роботи з метою підвищення рівнів сформованості досліджуваної якості у здобувачів освіти.

Заналізувавши результати констатувального експерименту ми виокремили саме виховний ідеал як дієвий та максимально демократичний засіб поглиблення й розвитку національних почуттів і відповідних діяльнісних реакцій учнів, для розширення їх громадянсько-патріотичного світогляду та підвищення загального культурного рівня у частині національної свідомості.

Своє чергою, результати констатувального експерименту засвідчили актуальність досліджуваної проблеми і виявили, що когнітивний та діяльнісний компоненти національної свідомості здобувачів початкової освіти знаходяться на низькому рівні, а мотиваційно-особистісний більш сформований.

З огляду на вищезазначене необхідно спрямувати освітню діяльність школи, педагогів у тісній співпраці із батьківською спільнотою та громадськими активами за такими напрямками:

- *стимулювання емоційно-вольових і потребних національно орієнтованих здатностей третьокласників;*
- *активізації пізнавальної національно-патріотичної діяльності третьокласників;*
- *актуалізації здатності застосовувати здобуті знання, вміння, навички у практичну площину.*

Своєю чергою ралізація мети використання виховного ідеалу у формуванні національної свідомості учнів початкової школи передбачає дотримання таких **принципів**:

— *національної спрямованості* – передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливе ставлення до Героїв України;

— *гуманізації виховного процесу* – вчитель зосереджує увагу на дитині як вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості та можливості, спонукає до самостійності, задовольняє базові потреби дитини, виробляє індивідуальну програму її розвитку, стимулює свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, національних цінностей;

— *самоактивності й саморегуляції* – сприяє розвитку в учнів суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; поступово виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях і вчинках;

— *культуровідповідності* – передбачає єдність національно-патріотичного виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь;

— *полікультурності* – інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей відкритості, толерантного ставлення до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатності диференціювати спільне та відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

— *соціальної відповідності* – обумовлює необхідність узгодженості змісту й методів формування національної свідомості реальній соціальній ситуації, в якій організовується виховний процес.

Також, вважаємо, що розв'язанню порушеної проблеми сприятимуть **такі методичні рекомендації практичного спрямування:**

1. Щоб підвищити рівень сформованості в цілому національної свідомості необхідно впливати на формування кожного компонента досліджуваної властивості адресно та таким інструментарієм, який буде сприяти стимулюванню емоційно-вольових та національно орієнтованих здатностей здобувачів освіти. Для цього потрібно здійснити, передусім, добір і впровадження методичного супроводу (форми, методи, засоби, прийоми) з опертям на структурну будову національної свідомості учнів початкової школи, що включає мотиваційно-особистісний, когнітивний та діяльнісний компоненти.

З-поміж широкого спектру різноманітних *форм роботи* з національно-патріотичного виховання використання виховного ідеалу доцільно здійснювати під час: зустрічей з видатними постатями України, успішними людьми, патріотично спрямованими, які вміють переборювати життєві труднощі і йдуть до власної мети, інформаційних хвилинок «Воїни нашого краю», зустрічей, тематичних вечорів, уроків мужності, бесід, проектної діяльності, квестів, екскурсій, виховних годин, виставок, відзначення різних свят тощо.

Серед основних форм використання виховного ідеалу у формуванні національної свідомості учнів початкової школи в практиці НУШ є такі: хвилини пам'яті, етичні бесіди про Героїв України, уроки, виховні години.

З-поміж *методів* виховання національної свідомості в НУШ засобом використання виховного ідеалу пріоритетне значення мають активні методи, засновані на взаємодії та спрямовані на самостійне встановлення істини.

Своє чергою відповідно до структурної будови досліджуваного феномену ми класифікуємо методи за такими групами: *стимулювання емоційно-вольових і потребових національно орієнтованих здатностей третьокласників; активізації пізнавальної національно-патріотичної діяльності*

третьокласників; актуалізації здатності застосовувати здобуті знання, вміння, навички у практичну площину.

Рис. 2.3.1 Класифікація методів формування національної свідомості третьокласників засобом виховного ідеалу.

Ці форми та методи сприяють активному формуванню національної свідомості третьокласників засобом виховного ідеалу. Вважаємо доцільним зупинитися на основних прийомах використання виховного ідеалу під час формування національної свідомості учнів початкової школи в практиці НУШ (Табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

**Класифікація прийомів формування національної свідомості
третьокласників засобом виховного ідеалу**

з/п	Компонент національної	Група методів	Група прийомів
-----	------------------------	---------------	----------------

	свідомості		
1.	Мотиваційно-особистісний	Стимулювання емоційно-вольових і потребних національно орієнтованих проявів третьокласників	Прийоми: створення ситуації зацікавленості, використання цікавих для учнів прикладів відданості Батьківщині, дискусія, диспут, включення учнів у ситуацію особистого переживання, використання особистого прикладу, метод опори на здобутий життєвий досвід, метод пізнавальної, дидактичної, рольової гри та ін.
2.	Когнітивний	Активізації пізнавальної національно-патріотичної діяльності третьокласників	Прийоми: інформування, бесіди, зустрічі з Героями України, конференції, круглі столи, знайомство з історичними особистостями, національними героями, їх подвигами в ім'я Батьківщини, у тому числі - самопожертвами заради життя наступних поколінь та ін.
3.	Діяльнісний	Актуалізації здатності застосовувати здобуті знання, вміння, навички у практичну площину	Прийоми: застосування проблемних ситуацій та формулювань; відповідна організація навчального простору, мотиваційне забезпечення спільної діяльності; використання комунікативних прийомів; оптимізація системи оцінювання процесу та результатів формування національної свідомості у третьокласників та ін.

Отже, використовуючи запропоновані форми, методи та прийоми виховання національної свідомості молодших школярів, необхідно показати дітям красу свого рідного міста, країни, познайомити їх з особливостями українського народу, навчити їх любити своє місто і свою країну, пишатися тим, що вони живуть у такій прекрасній країні, як Україна та бути вдячними Героям України, які захищають нас.

2. У процесі формування національної свідомості здобувачів початкової освіти важливо дотримуватися низки психолого-педагогічних умов.

Психолого-педагогічні умови передбачають дотримання чітко скоординованих дій щодо досягнення результату, саме тому визначення поетапності формування досліджуваної характеристики третьокласників повною мірою забезпечить вирішення всіх визначених завдань (Табл. 2.3.2).

Таблиця 2.3.2

Зміст поетапного формування національної свідомості третьокласників

№ з/п	Етап формування	Мета	Психолого-педагогічна умова	Методичне забезпечення
1.	<i>Адаптивний</i>	Розвиток позитивної мотивації до свідомої національно-патріотичної діяльності, до пізнання та сприйняття інформації національного змісту й ціннісно-мотиваційної основи оволодіння знаннями про героїчний подвиг героїв Конотопщини у війні в Україні. Формування компонентів досліджуваного явища: мотиваційно-особистісного та когнітивного.	<i>Популяризація героїчного досвіду визначних українців (Героїв російсько-української війни).</i>	До першої групи належать форми, методи, прийоми, спрямовані на розвиток емоційно-вольової сфери третьокласників і на формування мотиваційно-особистісного компонента національної свідомості; друга група методичних інструментів, спрямована на формування когнітивного компонента національної свідомості третьокласників. Сюди ж відносимо й інформаційно-контекстний метод.
2.	<i>Репродуктивно-діяльнісний</i>	Розвиток у третьокласників умінь і навичок реалізації національно-патріотичного потенціалу і формування діяльнісного компонента національної свідомості	<i>Співпраця вчителів, батьків, учнів, громадських організацій у процесі формування національної свідомості молодших школярів</i>	Група методів діяльно-операційного спрямування, метою їх використання є актуалізація національно зорієнтованої обізнаності й активності третьокласників.
3.	<i>Самостійно-свідомий</i>	Формування вмінь здійснювати рефлексію, а також взаємо- та самооцінювання, занурення в самостійну активну національ-	<i>Організація діяльності дитини, надання їй простору для ініціативи та самостійності</i>	Група методів рефлексивно-активного характеру, спрямовані на формування самостійності особистості третьокласників. Метою їх засто-

		но-патріотичну діяльність, актуалізація навичок самостійності.		сування є стимулювання емоційно-вольових, мотиваційно-ціннісних, когнітивних, діяльнісно-операційних механізмів самостійності особистості до національно-патріотичної діяльності
--	--	--	--	--

3. Рекомендуємо використовувати інформацію про конотопчан, Героїв українсько-російської війни в урочний та позаурочний час освітнього процесу.

Використання виховного ідеалу Героїв Конотопщини сприяє розв'язанню низки виховних завдань, а саме:

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей та переконань;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до військовослужбовця як до захисника України, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму.

Реалізація виховного ідеалу Героїв-Конотопчан в процесі цілеспрямованого формування національної свідомості третьокласників має

зосереджуватися на застосуванні групи методів і прийомів, які доцільно узгоджувати із актуалізацією конкретного компоненту досліджуваної якості учнів.

Зокрема: *методи стимулювання емоційно-вольових і потребних національно зорієнтованих проявів третьокласників та прийоми створення ситуації зацікавленості, використання цікавих для учнів прикладів відданості Батьківщині, дискусія, диспут, включення учнів у ситуацію особистого переживання, використання особистого прикладу, метод опори на здобутий життєвий досвід, метод пізнавальної, дидактичної, рольової гри* сприятимуть формуванню мотиваційно-особистісного компоненту національної свідомості учнів; *методи активізації пізнавальної національно-патріотичної діяльності третьокласників і прийоми інформування, бесіди, зустрічі з Героями України, конференції, круглі столи, знайомство з історичними особистостями, національними героями, їх подвигами в ім'я Батьківщини, у тому числі - самопожертвами заради життя наступних поколінь* сприятимуть розвитку когнітивного компоненту національної свідомості; *методи актуалізації здатності застосовувати здобуті знання, вміння, навички у практичну площину та прийоми застосування проблемних ситуацій та формулювань; відповідна організація навчального простору, мотиваційне забезпечення спільної діяльності; використання комунікативних прийомів; оптимізація системи оцінювання процесу та результатів формування національної свідомості у третьокласників* допоможуть підвищити рівень сформованості діяльнісного компоненту національної свідомості третьокласників.

Ефективному застосуванню вищезазначеного методичного забезпечення в освітньому процесі сприятиме теоретичне підґрунтя щодо поетапності та логічного впровадження комплексу психолого-педагогічних умов формування національної свідомості третьокласників. А саме:

- на *адаптивному етапі* застосування методичного супроводу зумовлено метою – розвиток позитивної мотивації до свідомої національно-патріотичної діяльності, до пізнання та сприйняття інформації національного змісту й ціннісно-мотиваційної основи оволодіння знаннями про героїчний подвиг героїв Конотопщини у війні в Україні. Формування компонентів досліджуваного явища: мотиваційно-особистісного та когнітивного. Досягненню означеної мети сприятиме дотримання такої психолого-педагогічної умови: *створення стимулюючого національно зорієнтованого середовища; урізноманітнення форм, методів і прийомів формування мотиваційно-особистісного компонента національної свідомості особистості третьокласників;*

- на *репродуктивно-діяльнісному* етапі реалізація практичних інструментів має концентруватися на розвитку у третьокласників умінь і навичок реалізації національно-патріотичного потенціалу і формування діяльнісного компонента національної свідомості. Реалізації дидактично-виховної мети сприятиме дотримання такої психолого-педагогічної умови: *співпраця вчителів, батьків, учнів, громадських організацій у процесі формування національної свідомості молодших школярів;*

- на *самостійно-свідомому етапі* формування вмінь у третьокласників рекомендуємо здійснювати рефлексію, а також взаємо- та самооцінювання, занурення в самостійну активну національно-патріотичну діяльність, актуалізація навичок самостійності, що сприятиме досягненню мети – *формування вмінь здійснювати рефлексію, а також взаємо- та самооцінювання, занурення в самостійну активну національно-патріотичну діяльність, актуалізація навичок самостійності.* Досягненню означеної мети сприятиме дотримання такої психолого-педагогічної умови: *організація діяльності дитини, надання їй простору для ініціативи та самостійності.*

Також задля досягнення мети вищезазначеного етапу актуалізації

формування національної свідомості третьокласників рекомендуємо:

1. Проводити лекції, бесіди («Я – громадянин-патріот незалежної держави України», «Пам'яті вдячні нащадки», «Моя рідна Україна», «Наша Вітчизна – Україна», «Державна символіка Батьківщини», «Твої права і обов'язки», «Патріотизм – нагальна потреба України», «Моя земля – земля моїх предків», «Україно, матінко моя», «Символи України», «І синє небо, і жовте колосся», «Народні символи», тощо);

2. Семінари, «круглі столи», конференції («У пам'яті світ врятований», «Утверджувати ідеали культури миру – служити миру», «Люблю я свій народ – ціную його звичаї»);

3. Уроки пам'яті («Їх славні імена...», «Зростаємо громадянами-патріотами землі, що Україною зветься», «Наша вулиця носить ім'я героя війни», «Бойові нагороди воїнів-конотопців»);

4. Організувати екскурсії до музеїв військових частин, установ, підприємств, вищих навчальних закладів, зустрічі з ветеранами війни, праці та військової служби, походи по місцях бойової слави, пошукову роботу, участь у роботі клубів та гуртків патріотичного спрямування; акції з метою упорядкування меморіальних комплексів, пам'ятників, братських могил, інших поховань захисників Вітчизни; години спілкування («Я – громадянин і патріот держави», «Я – українець!», «Можна все на світі вибрати сину, вибрати не можна тільки Батьківщину!»);

5. Налагодити співпрацю з органами виконавчої влади, громадськими організаціями, закладами культури й освіти щодо героїко-патріотичного виховання учнівської молоді, пропаганди кращих здобутків українського суспільства, виховання почуття гордості громадян за свою Батьківщину;

6. Сприяти створенню військово-патріотичних об'єднань, клубів та гуртків за інтересами, молодіжних та дитячих центрів творчості,

фізкультурноспортивних та туристських клубів і підтримки їх роботи.

Батькам можна рекомендувати наступні форми та методи військово-патріотичного виховання дітей у сім'ї: ознайомлення дітей із сімейними бойовими та трудовими традиціями; бесіди про героїчні подвиги конотопчан, героїв українсько-російської війни; заохочення дітей на догляд могил воїнів і на допомогу інвалідам війни; розвиток інтересу до військових професій та служби в збройних силах України; фізична підготовка та загартування дітей.

Окремо хочемо зупинитись на важливості популяризації героїчного досвіду визначних українців (Героїв російсько-української війни).

Видатні українці патріотично спрямовані, які вміють переборювати життєві труднощі й сміливо йдуть перемоги, готові віддати власне життя за мирне небо та незалежність своєї Батьківщини є вагомим виховним ідеалом для формування національної свідомості у сучасних молодших школярів.

Таким виховним ідеалом є старший майстер-сержант Олег Коновал, який близько 20 років прослужив у лавах ДПСУ. Розпочинав свій військовий шлях у Сумському прикордонному загоні, а з листопада 2020 року був переведений до Луганського прикордонного загону. Чоловік разом із побратимами виконував бойове завдання в районі населеного пункту Новогорівка, що на Луганщині. 20 березня 2023 року, в результаті штурмових дій ворога, Олег отримав смертельне поранення [57].

Уродженець с. Козацьке Артема Фанта, який загинув боронячи свою Батьківщину від російського окупанта. Він став на захист рідної землі одразу після повномасштабного вторгнення російської армії на територію України. 07 листопада 2022 року, під час виконання бойового завдання в Луганській області отримав смертельне поранення. Йому було лише 33 роки [65].

Юрій Шкіман народився 25 вересня 1987 року в селі Дубов'язівка Конотопського району Сумської області. У 2009 році закінчив Сумський

державний університет У 2014 році Юрій Шкумат призначався до лав Державної прикордонної служби України. 1 листопада 2022 року Юрій Шкумат у складі інженерної групи виконував бойові завдання на одній із ділянок державного кордону Сумщини. Внаслідок артилерійського обстрілу прикордонник отримав осколкове поранення несумісне з життям.

За особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі, Указом Президента України головний сержант Юрій Шкумат нагороджений медаллю «Захиснику Вітчизни» посмертно [73].

Віталій Кузнєцов, який в період з 04.06.2021 по 16.05.2022 брав участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпечені їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та в період здійснення зазначених заходів. Загинув 16.05.2022 року внаслідок бойового зіткнення та масованого артилерійського обстрілу поблизу н. п. Оріхове, Попасненьський район Луганська область [58].

На нашу думку, в процесі формування національної свідомості учнів початкової школи приклад конотопчан, героїв українсько-російської війни є визначним виховним ідеалом. Особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі виявили також Євген Бучичев, Максим Матузок, лейтенант Артема Шкуліпа, Едуард Якубовський, Олексій Триндін, Дмитро Долгов, Віталій Кузнєцов, Володимир Сидоренко, Роман Неофітний, Назар Піддубний, Едуард Пінчук, Ігор Тертишний, Василь Бичков, Василь Коробейник, Микола Зінченко,

Олександр Петлюра, Олександр Пророк, Олександр Бондар, Вадим Сушко, Ігор Чепурний, Ярослав Тихий та багато інших наших земляків.

Також пропонуємо активно практикувати проведення тематичних виховних годин у формі: зустрічей з волонтерами, учасниками бойових дій, майстер-класів за участю дітей та батьків з виготовлення сувенірів для бійців Української армії.

Дієвим є проведення просвітницько-виховних короткоперспективних і далекоперспективних проєктів: «Рідний край, де ми, живемо, Україною зовемо», «Я і моя родина», «Моя маленька батьківщина».

Вважаємо, що необхідно кульмінаційний акцент у формуванні національної свідомості третьокласників засобом виховного ідеалу змістити на виховання у молодших школярів поваги та вдячності українським воїнам.

Відповідно до цього потрібно проводити тематичні ціннісно орієнтовані виховні години, центром яких мають стати бесіди: «Славетні українці», «Козацькому роду немає переводу» тощо з включенням конкурсів малюнків, оберегів, організувати написання листів та малюнків воїнам, аудіо-записів виконаних дітьми українських народних чи авторських пісень.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі в методологічному, теоретичному та методичному аспектах представлено узагальнення і запропоноване конкретизоване розв'язання наукової проблеми шляхом застосування системи практичних інструментів формування національної свідомості учнів початкової школи в освітньому процесі.

Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети і розв'язання поставлених завдань та дали підстави для таких висновків:

1. На основі теоретичного аналізу означеної проблеми схарактеризовано досліджуваний феномен у контексті психолого-педагогічної проблеми, а саме: національна свідомість учнів початкової школи може охоплювати: розуміння та визнання власної національної ідентичності. Учні розуміють, що вони належать до певної нації та відчують прив'язаність до свого народу; знання про свою культуру та національну спадщину. Учні вивчають елементи своєї культури, такі як мова, традиції, звичаї, музика, література та історія; почуття гордості та ідентичності. Учні відчують гордість за свою націю, культуру та історію, розуміють їхню цінність та важливість; сприйняття різних культур та багатства міжкультурної спадщини. Учні розвивають толерантність, розуміння та повагу до інших культур, що сприяє міжкультурному діалогу. Приймають участь у національних святкуваннях та традиціях, заходах, виконують народні пісні та танці, що сприяє збереженню та розширенню своєї національної свідомості.

На підставі аналізу наукового доробку із порушеної проблеми з'ясовано, що вчені досліджують: основні положення про взаємозв'язок національної культури й формуванню національної свідомості; теоретико-методичні основи імплементації національно зорієнтованої освіти в освітній процес початкової

школи; роль і місце національної філософії в розбудові педагогічної науки у царині людинотворення в полікультурному середовищі; особливості реалізації національно зорієнтованих положень та ідей у вихованні свідомого громадянина-патріота України.

2. Обґрунтовано національну свідомість учнів початкової школи, яка є поліаспектною здатністю особистості дитини сприймати, усвідомлювати, відтворювати, самостійно збагачувати національно-патріотичний досвід на продуктивному рівні засобами відповідних знань про національну історію, культуру. Виокремлено й обґрунтовано структуру досліджуваної здатності в єдності компонентів (*мотиваційно-особистісний, когнітивний, діяльнісний*), які перебувають у відкритій взаємозумовленій динаміці, що забезпечує ефективне формування досліджуваного феномена, яка відображає соціальний запит на національно свідомого громадянина у воєнний та повоєнний періоди нашої країни.

Визначено й обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості національної свідомості учнів. Система критеріїв досліджуваного феномену охоплює: *емоційно-потребовий критерій* (відображає емоційний стан і рівень інтересу дитини до своєї країни, подій, які відбуваються в ній, чуйне ставлення до захисників України, адекватне усвідомлення власних почуттів і бажання транслювати патріотичні почуття через різні види навчальної діяльності; відчуття гордості та захоплення своєю країною, її громадянами та їх досягненнями, воїнами–захисниками та їх мужністю; розуміння громадянських цінностей, прав та обов'язків тощо); *пізнавально-знаннєвий критерій* (наявність комплексу знань про історію України; знання сучасних важливих подій в Україні, вироблення власної позиції стосовно них; знання рідної мови, культури, традицій, звичаїв, символіки й мистецтва тощо); *поведінково-рефлексивний критерій* (відображає здатність учнів діяти

відповідно до ціннісних орієнтацій і патріотичної позиції; готовність до здійснення патріотичних вчинків; здатність до національної самореалізації; уміння регулювати свій емоційний стан) Виокремлено рівні прояву означених критеріально-показникових зв'язків: *початковий, репродуктивний, високий.*

3. Здійснено аналіз стану використання виховного ідеалу у формуванні національної свідомості учнів початкової школи в практиці НУШ. Результати анкетування педагогів початкової школи допомогли нам визначити той об'єм роботи з національно-патріотичного виховання молодших школярів, який станом на сьогодні об'єктивно проводиться в умовах НУШ.

Дослідження актуального стану сформованості національної свідомості третьокласників показало, що у більшості учнів показники знаходяться на початковому та середньому рівні, що зумовлює необхідність розробки системи роботи з метою підвищення рівнів сформованості досліджуваної якості у здобувачів освіти.

На основі аналізу результатів дослідження актуального стану сформованості національної свідомості у третьокласників розроблено методичний супровід використання виховного ідеалу як чинника щодо формування національної свідомості учнів початкової школи (на прикладі конотопчан, героїв українсько-російської війни).

4. Укладено методичні рекомендації вчителям початкової школи з використання виховного ідеалу в формуванні національної свідомості молодших школярів у практиці НУШ: здійснювати добір і впровадження методичного супроводу (форми, методи, засоби, прийоми) з опертям на структурну будову національної свідомості учнів початкової школи, що включає мотиваційно-особистісний, когнітивний та діяльнісний компоненти; в процесі формування національної свідомості здобувачів початкової освіти

важливо дотримуватися низки психолого-педагогічних умов (популяризація героїчного досвіду визначних українців (Героїв російсько-української війни); розбудова співпраці вчителів, батьків, учнів, громадських організацій у процесі формування національної свідомості молодших школярів; організація діяльності дитини, надання їй простору для ініціативи та самостійності); використовувати інформацію про конотопчан, Героїв українсько-російської війни в урочний та позаурочний час освітнього процесу.

Оскільки результати констатувального експерименту засвідчили актуальність досліджуваної проблеми і виявили, що когнітивний та діяльнісний компоненти національної свідомості здобувачів початкової освіти знаходяться на низькому рівні, а мотиваційно-особистісний більш сформований, запропоновано спрямувати освітню діяльність школи, педагогів у тісній співпраці із батьківською спільнотою та громадськими активами за такими напрямками: стимулювання емоційно-вольових і потребних національно орієнтованих здатностей третьокласників; активізації пізнавальної національно-патріотичної діяльності третьокласників; актуалізації здатності застосовувати здобуті знання, вміння, навички у практичну площину.

Підсумовуючи зазначимо, що кульмінаційний акцент у формуванні національної свідомості третьокласників засобом виховного ідеалу доцільно зміщувати на виховання у молодших школярів поваги та вдячності українським воїнам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П., Бабосов Є. М., Губерський Л. В. Духовне оновлення суспільства. Київ: Либідь, 1990. 197 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. *Духовність особистості і сучасні стратегії виховання*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 5–7 лютого 2006 р.). Київ: Фонд «Добро», 2006. 158 с.
3. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід в освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека освітньої політики / за заг. ред. О. Овчарук*. Київ: К.І.С., 2004. С. 45–50.
4. Бігич О. Б. Теоретичні основи формування методичної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2005. 40 с.
5. Бігун Н. І. Феномен самодостатності особистості у класичній психології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2017. Вип. 6 (51). С. 17–25.
6. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1983. 172 с.
7. Богуш Ф. М. Культурологічна парадигма в спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. Київ: Педагогічна преса, 2006. № 3. С. 5–12.
8. Бойчук Ю. Д. Наукові підходи до педагогічних досліджень: монографія / за ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. НАПН України В. І. Лозової. Харків: Апостроф, 2013. 348 с.
9. Бойчук Ю. Д. Наукові підходи до педагогічних досліджень: кол. монографія / за заг. ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. НАПН України В. І. Лозової. Харків: Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. С. 188–215.
10. Борисенко В. А. До питання про методологію визначення сутності та

внутрішньої структури феномену національної свідомості. Виховання національної свідомості особистості. Глухів: РВВ ГАПІ. 2001. С. 4-12.

11. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 191 с.
12. Вінник Т. О. Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *ScienceRise. Pedagogical Education*. 2016. № 8 (4). С. 58–62.
13. Власенко О. Особливості формування освітньо-виховних систем. Тенденції модернізації національних освітніх систем: збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 158 с.
14. Вовк О. Р. Основні характеристики когнітивного компонента готовності студентів до гуманістичного вирішення ситуацій морального вибору. *Молодий вчений*. 2015. № 10 (2). С. 130–133.
15. Войтко В. І. Психологічний словник. Київ: Вища школа, 1982. 216 с.
16. Гаврілова Л. Науково-методологічні підходи до аналізу професійної компетентності майбутніх вчителів початкових класів. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*: зб. наук. праць. 2015. Вип. 2. С. 7–16.
17. Гаркавенко Н. В. Самовиховання і саморозвиток майбутніх фахівців з вищою освітою. *Психологія саморозвитку особистості*: зб. наук. праць / за ред. Н. В. Чепелевої, Я. Ф. Андрєєвої. Чернівці–Київ, 2016. С. 179–192.
18. Герасимова О. І. Рефлексивні вміння як форма теоретичної діяльності майбутнього вчителя, спрямованого на самопізнання. URL: <http://journal.kdpu.edu.ua/pedag/article/iew> (дата звернення: 21.01.2020).
19. Головіна О. Фінська підтримка реформи: що має змінитись в українській освіті. URL: <https://nus.org.ua/articles/navchayemos-razom-finska-pidtrymka-reformy-ukrayinskoji-shkoly> (дата звернення: 26.02.2020).
20. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави. *Рідна школа*. 2017. № 2. С. 9-14

21. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / гол. ред. С. Головка. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
22. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ–Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
23. Горбенко С. С. Розвиток гуманістичного виховання учнів засобами музики (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Кафедра, 2015. 407 с.
24. Гречаник Н., Гречаник, С. Особистісний компонент емоційно-етичної компетентності молодших школярів: теоретичні основи. *Наукові інновації та передові технології*. Випуск № 9 (11). Київ, 2022. С. 42-51.
25. Гречаник Н. І. Емоційно-вольові основи культурологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. Вип. 1 (95). С. 169–179.
26. Гречаник Н. І. Мотиваційно-ціннісна складова культурологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Вісник ГНПУ ім. О. Довженка*. 2020. Вип. 1/42. С. 113–121.
27. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти): дис.... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2000. 416 с.
28. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року № 87. Дата оновлення: 16.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 17.04.2023).
29. Дермельова Н., Ночовка О. Шляхи формування мистецтвознавчої компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 10. Ч. 3. С. 162–167.
30. Добровольська Л.Н., Чорновіл В.О. Національно-патріотичне виховання молодших школярів – пріоритетний напрям діяльності педагогів: Навчально-методичний посібник. Черкаси: Видавництво комунального навчального закладу

«Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», 2016. 140 с.

31. Долецька С. Основні етапи патріотичного виховання молодших школярів засобами краєзнавчої роботи. *Молодь і ринок*. 2014. № 3. С. 106-112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_3_23 (Дата звернення: 04.09.2023).

32. Дроздова К., Василевська-Скупа Л. Психолого-педагогічний аспект поняття «національна самосвідомість» особистості. *Модернізація та наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку суспільства і технологій*, 2019. С. 27-31.

33. Дугіна В., Щелкунова С. Формування національної самосвідомості та патріотизму у дітей засобами позашкільної освіти. Зміїв, 2015. 39 с.

34. Євдокимова Н.О. Участь у скаутському русі як психологічна умова розвитку національної самосвідомості підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 19 с.

35. Зінчина О. Б., Клименко Г. Т., Кудрявцев О. Ю. Курс лекцій з дисципліни «Соціологія» (для студентів усіх курсів усіх напрямів підготовки та форм навчання). Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків, 2015. 174 с.

36. Зязюн І. А. Естетичні засади розвитку особистості. Мистецтво розвитку особистості: монографія / за ред. Н. Г. Ничкало. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. С. 14–36.

37. Зязюн І. А. Людина в контексті гуманітарної філософії. *Професійна освіта : педагогіка і психологія: українсько-польський журнал* / за ред. І. Зязюна, Т. Левовицького, Н. Ничкало, І. Вільш. Ченстохова; Київ: Видавництво Вищої Педагогічної школи у Ченстохові, 1999. Вип. 1. С. 323–333.

38. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2005. 20 с.

39. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості. Київ: Либідь, 2007.

256 с.

40. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) / під заг. ред. О. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.

41. Кондрацька Л. А. Художня епістемологія культури у вимірі педагогіки: монографія. Тернопіль: Богдан, 2002. 408 с.

42. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: затв. наказом М-ва юстиції України від 16 червня 2015 року № 641 (у ред. наказу від 29.07.2019 № 1038). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1038729-19> (дата звернення: 14. 11.2019).

43. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років. URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/prviddil/1312/1390288033/141467279> (дата звернення: 17.11.2019).

44. Кремень В. Г. Система освіти в Україні: сучасні тенденції і перспективи. *Трибуна*. 2001. № 5–6. С. 5–7.

45. Кресіна І. О. Національна свідомість: сутність, основні складові та рівні функціонування. *Нова політика*, 1998. С. 12-19; Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз): Монографія. К.: Вища школа, 1998. 392 с.

46. Кульчицький В.Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія педагогіка і соціальна робота*. 2013. №30. С.76-78

47. Лисенко А. Ф. Готовність майбутніх учителів до педагогічної діяльності. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 1. С. 125–132.

48. Лоюк О. В. Розвиток особистісних якостей молодшого школяра: психолого-педагогічний аспект. Сучасна початкова освіта в поглядах молодих науковців: матеріали II туру Всеукр. конк. наук. робіт зі спеціальності «Початкова освіта», (Вінниця, 23 квітня 2019 р.). Міністерство освіти і науки України, ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2019. Вип. 8. С. 133–138.
49. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти: навч. посіб. Київ: Центр «Магістр S» Творчої спілки вчителів України, 1996. 256 с.
50. Людина в сучасному світі: підручник для 11 кл. / Р. А. Арцишевський, С. О. Боднарчук, С. С. Возняк та ін. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 1997. 224 с.
51. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 667 с.
52. Малинка Ю. Г. Толерантність як результат міжкультурної комунікації в умовах глобалізації. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2012. № 2. С. 123–127.
53. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах URL <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/62a/042/1e2/62a0421e24258666156501.pdf> (Дата звернення: 12.09.2023).
54. Митник О. Я. Теоретико-методичні основи підготовки майбутнього вчителя до формування культури мислення молодшого школяра: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 42 с.
55. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков; відп. ред. М.Ф. Степко. Київ: МОН, 2004. 24 с.
56. Муковіз О. П. Дистанційне навчання у системі неперервної освіти вчителів початкової школи: теорія та методика: монографія. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2016. 393 с.
57. **На Конотопщині відкрили пам'ятну дошку прикордоннику Олегу Коновалу.**

Голос Конотопа: незалежний інформаційний портал. URL: <https://konotop.in.ua/na-sumshhini-vidkrili-pam-yatnu-doshku-prikordonniku-olegu-konovalu/> (Дата звернення: 28.09.2023).

58. *Голос Конотопа: незалежний інформаційний портал.* URL: <https://konotop.in.ua/na-sayti-prezidenta-z-yavilasya-petitsiya-pro-prisvoyennya-nashomu-zemlyaku-vitaliyu-kuznyetsovu-zvannya-geroya-ukrayini-posmertno-pidtrimayte/> (Дата звернення: 28.09.2023).

59. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 15.09. 2022).

60. Небілиця В. В. Формування національної свідомості молодших школярів засобами мистецтва. URL: <http://visnyk.hoippo.km.ua/infomain/1608-formuvannya-naconalnoyi-svdomost-molodshih-shkolyarv-zasobami-mistectva.html> (Дата звернення: 02.09.2023).

61. Нікуліна Н. В. Формування методичної культури майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук 13.00.04 / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. Київ, 2018. 364 с.

62. Новий тлумачний словник української мови / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Аконт, 2001. Т. 2. 911 с.

63. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи бібліотека з освітньої політики* / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. С. 5–14.

64. Онишків З. М. Система підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи в загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Тернопільській національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. 36 с.

65. Орден «За мужність» III ступеня вручили матері загиблого захисника з Конотопщини. *Голос Конотопа: незалежний інформаційний портал*. URL: <https://konotop.in.ua/orden-za-muzhnist-iii-stupenya-vruchili-materi-zagiblogo-zahisnika-z-konotopshhini/> (Дата звернення: 28.09.2023).
66. Осьмак Т. В. Культурологічне виховання майбутніх педагогів: аксіологічний підхід. *Нова парадигма*. 2014. Вип. 123. С. 89–94.
67. Паніч Ю. Національна свідомість українських громадян в сучасних умовах. *Політичний менеджмент* № 6, 2006. С. 45 – 50
68. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: Наказ МОН від 06.06.2022 № 527. URL: <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotichnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy>
69. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII. Дата оновлення: 16.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 12.10.2022).
70. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 412 с.
71. Професійний стандарт на професію «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти: Наказ Міністерства соціальної політики України від 10 серпня 2018 року № 1143. Дата оновлення: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show> (дата звернення: 05.09.2018).
72. Радул В. В. Педагогічна культура та соціальна зрілість вчителя. Кіровоград, 2000. 36 с.
73. Родині полеглого воїна-прикордонника з Конотопщини вручили медаль «Захиснику Вітчизни». *Голос Конотопа: незалежний інформаційний портал*. URL: <https://konotop.in.ua/rodini-poleglogo-voyina-prikordonnika-z-konotopshhini->

[vruchili-medal-zahisniku-vitchizni/](#) (Дата звернення: 28.09.2023).

74. Рубанець О. М. Когнітивна активність особистості. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2015. Вип. 9–0 (147–148). С. 99–107.
75. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.
76. Рудницька О. П. Українське мистецтво у полікультурному просторі: навч. посіб. Київ: Екс Об, 2000. 208 с.
77. Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури. Луцьк, 2008. 696 с.
78. Світ, людина, суспільство: хрестоматія / упоряд. І. П. Арцишевська, Р. А. Арцишевський. Київ: Перун; Ірпінь, 1997. 399 с.
79. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
80. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки: навч. посіб / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. Київ: Академвидав, 2005. 520 с.
81. Столяренко О. Філософсько педагогічний зміст формування ціннісного ставлення до людини. *Рідна школа*. 2001. № 3. С. 18–21.
82. Супрун М. О. Самовиховання особистості майбутнього фахівця в галузі державного управління: теоретико-практичний аспект. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 1. С. 114–124.
83. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації: монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.
84. Тринчук О. Б. Особливості мотиваційно-ціннісної структури особистості. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2015. Т. 20. Вип. 2 (36). Ч. 2. С. 201–207.
85. Узнадзе Д. Н. Общая психология / пер. с груз. Е. Ш. Чомахидзе; под ред. И. В. Имедадзе. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 413 с.
86. Устименко Л. М., Агеева С. О. Кроскультурні конфлікти в організації

- міжнародного туризму. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2015. Вип. 16. С. 58–69.
87. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Київ, 1952.
88. Філософія: підручник / за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнко, О. А. Матехіної. Київ: НАУ, 2012. 348 с.
89. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голова редкол. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
90. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія / за заг. ред. А. М. Богуш; Півд. наук. центр АПН України. Одеса: М. П. Черкасов, 2008. 271 с.
91. Хижняк І. Теоретичне обґрунтування системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування засобів електронної лінгвометодики в професійній діяльності. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 1–2. С. 198–211.
92. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. Київ: Магістр-S, 1998. 199 с.
93. Цюняк О. П. Формування професійної культури майбутніх магістрів початкової освіти у вищих навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Київ, 2015. 220 с.
94. Чапа М. Л. Етнопсихологічний дискурс глобалізації: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.
95. Шевченко О. М. Культурологічний підхід у професійній підготовці студентів музичних училищ. автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Київ, 2011. 23 с.
96. Шпиталевська Г. Р. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування в молодших школярів загальнокультурної компетентності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 5. С. 349–359.

97. Шпиталевська Г. Р. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування у молодших школярів загальнокультурної компетентності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет». Ялта, 2013. 20 с.
98. Ягупов В. В. Григорій Ващенко. Виховний ідеал. URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=47 (Дата звернення: 07.09.2023).
99. Hewstone M., Stroebe W., Stephenson G.M. (Eds). Introduction to social psychology: A European Perspective. Oxford: Blackwell, 2001. 752 p.
100. Martschinke S. Die Bedeutung von selbstreflexivem und forschendem Lernen in der Ausbildung für Lehramtsstudierende / S. Martschinke, B. Kopp, M. Hallitzky. Paradigma. 2007. № 1. P. 6–15. URL: http://www.zlf.uni-passau.de/fileadmin/dokumente/einrichtungen/zlf/paradigma/2007_1.pdf
101. Pedagogical Constitution of Europe. URL: <http://education-ua.org/ua> (дата звернення: 29.12.2019).
102. Rokeach M. The Nature of Human Values. N. Y.: Free Press, 1973.
103. Tuning Educational Structures in Europe. URL: <https://www.unideusto.org/tuningeu/what-is-tuning.html> (дата звернення: 15.02.2020).
104. Varela F.J. Principles of Biological Autonomy. Elsevier/North-Holland, New York, 1979. 306 p.
105. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
106. <http://visnyk.hoippo.km.ua/infomain/1608-formuvannya-naconalnoyi-svdomost-molodshih-shkolyarv-zasobami-mistectva.html>
107. <http://visnyk.hoippo.km.ua/infomain/1608-formuvannya-naconalnoyi-svdomost-molodshih-shkolyarv-zasobami-mistectva.html>

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для опитування педагогів початкової школи***Шановні вчителі!***

З метою з'ясування думки педагогів щодо можливості та доцільності формування національної свідомості у молодших школярів ми проводимо це опитування.

Просимо Вас відповісти на питання анкети. Будемо вдячні за відверті відповіді!

1. Укажіть стаж вашої професійної діяльності?
 - А) 1-5 років
 - Б) 6-10 років
 - В) 11-19 років
 - Г) 20-35 років
 2. Чи відомі Вам вимоги реалізації в освітньому середовищі школи Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України?
 - А) так
 - Б) ні
 3. Чи вважаєте Ви, що в умовах НУШ активна робота з формування національної свідомості – обов'язок кожного педагога?
 - А) так
 - Б) ні
 - В) вважаю, це обов'язком батьків, а не педагогів
 - Г) не вважаю це особливо важливим
 4. Які форми роботи з національно-патріотичного виховання в НУШ Ви використовуєте?
-

5. Які методи Ви застосовуєте в контексті формування національної свідомості здобувачів початкової освіти?

6. Як часто, на Вашу думку, необхідно застосовувати елементи патріотичного виховання у своїй роботі з дітьми (проводити бесіди, знайомити з історією країни та міста, розвивати почуття любові у своїй країні, вміння бачити її красу, виховувати почуття пошани та відповідальності за свою Батьківщину та ін.)?

- А) кожен день
- Б) раз на тиждень
- В) раз на місяць

7. Чи зустрічаються Вам труднощі під час формування національної свідомості молодших школярів в умовах НУШ?

- А) так
- Б) ні
- В) іноді

8. Які саме фактори, на Ваш погляд, ускладнюють якісне національно-патріотичне виховання молодших школярів в умовах НУШ?

- А) знання дітям даються стихійно, без логічного зв'язку.
- Б) відсутність інтересу до патріотичного виховання з боку батьків.
- В) немає матеріальної бази: мало посібників, ігор, книг, немає можливості створення колекції предметів народних промислів, костюмів, предметів побуту та ін.
- Г) не проводяться народні свята, які б знайомили дітей з культурою країни.
- Д) немає зацікавленості педагогів у патріотичному вихованні дітей.

Анкета для учнів***Любий друже!***

Просимо тебе відповісти на декілька питань. Дякуємо за об'єктивні відповіді.

1. Як називається країна, де ти народився і живеш? Що означає ця назва?

2. Що для тебе означає слово **Батьківщина**?

3. Чи відчуваєш ти відчуття гордості за свою країну, її громадян, досягнення?

4. Як ти ставишся до подій, які відбуваються в Україні зараз? Чому?

5. Чи знаєш ти походження назви свого міста (села)? Відповідь запиши

6. Якими якостями повинен володіти справжній українець?

7. Що для тебе означає слово "Захисник"?

8. Яких Захисників свого регіону ти знаєш?

9. Якими якостями, притаманними для наших воїнів ти хотів би володіти?

10. Бути громадянином і бути патріотом своєї батьківщини – це одне й те ж саме чи ні? (Відповідь обґрунтуй)

11. Хто для тебе Герой України? Чи хотів би ти бути схожим на нього?

12. Як ти можеш допомогти для перемоги України?

Дякуємо за відповіді!